

**El turisme
com a eina de
desenvolupament**

*El turismo
como instrumento
de desarrollo*

PERIODICITAT: Trimestral

Desembre / Diciembre 2006

Autor / Autor: Joan Miralles Plantalamor i Antònia Rosselló Campins

Edita: Direcció General de Cooperació, Conselleria d'Inmigració i Cooperació

<http://dgcooper.caib.es>

Coordinació / Coordinación: Benante Balear S.L.

Disseny i maquetació / diseño y maquetación: Maria Perelló i Dori Hernández

Direcció / Dirección: Carretera de Valldemossa, Km. 7,4. Parc Bit, Edifici Lleret.

Parcel·la 9A. Codi Postal: 07121. Palma

Foto portada: Carmen Ortega / Costa Rica

Imprimeix: Jorvich S.L.

Dipòsit legal: PM-503/2005

ÍNDEX

1. EL TURISME COM A EINA DE DESENVOLUPAMENT	5
2. ELS LLIGAMS ENTRE TURISME I COOPERACIÓ	15
2.1. Els inicis dels lligams	
2.2. Les motivacions dels nous turistes: la solidaritat com a nou producte turístic?	
2.3. El turisme, una eina de desenvolupament i sensibilització	
2.4. Turisme i cooperació: el turisme solidari, el turisme comunitari	
3. TURISME I DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE	47
3.1. Algunes consideracions sobre els impactes del turisme	
3.2. Els impactes socials i els impactes culturals	
3.3. Els impactes econòmics	
3.4. L'impacte ambiental del turisme	
3.5. La sostenibilitat com a resposta als impactes negatius del turisme	
3.6. La sostenibilitat: una necessitat del Sud i del Nord	
4. CONCLUSIONS	81
5. BIBLIOGRAFIA	89
6. QUADERNS PUBLICATS	96

ÍNDICE

1. EL TURISMO COMO INSTRUMENTO DE DESARROLLO.....	5
2. LA RELACIÓN ENTRE TURISMO Y COOPERACIÓN	15
2.1. Los inicios de la relación	
2.2. Las motivaciones de los nuevos turistas: ¿la solidaridad como nuevo producto turístico?	
2.3. El turismo, una herramienta de desarrollo y sensibilización	
2.4. Turismo y cooperación: el turismo solidario, el turismo comunitario	
3. TURISMO Y DESARROLLO SOSTENIBLE	47
3.1. Algunas consideraciones sobre los impactos del turismo	
3.2. Los impactos sociales y los impactos culturales	
3.3. Los impactos económicos	
3.4. El impacto ambiental del turismo	
3.5. La sostenibilidad como respuesta a los impactos negativos del turismo	
3.6. La sostenibilidad: una necesidad del Sur y del Norte	
4. CONCLUSIONES	81
5. BIBLIOGRAFÍA	89
6. CUADERNOS PUBLICADOS	96

1. INTRODUCCIÓ

1. INTRODUCCIÓN

1- INTRODUCCIÓ

Cada vegada són majors els llaços d'interdependència entre el Nord i el Sud. Les noves exigències de la seguretat humana, el "boomerang" del deute, així com l'acceleració del deteriorament ecològic o dels moviments migratoris, requereixen una relació nova i més positiva entre el Nord i el Sud. En definitiva una nova etapa de cooperació per al desenvolupament. És important deixar molt clar que la cooperació és alguna cosa més que la transferència de diners; cooperar vol dir enfrontar-se a una realitat històrica i ajudar per al restabliment de la igualtat econòmica social i política. Cooperar, per tant, significa creure en el dret de la persona a una vida digna des de les seves necessitats bàsiques fins a la cultura, la llibertat, la justícia i el respecte als drets humans. A llarg termini, la cooperació vol contribuir a canviar l'actual estructura Nord-Sud.

El turisme, des dels organismes de cooperació internacional, es va veient cada cop més com una eina de desenvolupament econòmic que pot contribuir a treure al Sud de la seva situació de pobresa. Però no només s'ha d'entendre el desenvolupament a partir d'una òptica purament econòmica, sinó entenent-lo com un procés de canvi social, econòmic, polític i cultural, tecnològic, etc, que sorgit de la voluntat col·lectiva, requereix l'organització participativa i l'ús democràtic del poder, per tant dels membres d'una comunitat. Desenvolupament entès així, crea condicions d'equitat que obren més i millors oportunitats de vida per a

1- INTRODUCCIÓN

Cada vez son mayores los lazos de interdependencia entre el Norte y el Sur. Las nuevas exigencias de la seguridad humana, el "boomerang" de la deuda, así como la aceleración del deterioro ecológico o de los movimientos migratorios, requieren una relación nueva y más positiva entre el Norte y el Sur. En definitiva una nueva etapa de cooperación para el desarrollo.

Es importante dejar muy claro que la cooperación es alguna cosa más que la transferencia de dinero; cooperar quiere decir enfrentarse a una realidad histórica y ayudar para el restablecimiento de la igualdad económica social y política. Cooperar, por lo tanto, significa creer en el derecho de la persona a una vida digna desde sus necesidades básicas hasta la cultura, la libertad, la justicia y el respeto a los derechos humanos. A largo plazo, la cooperación quiere contribuir a cambiar la actual estructura Norte-Sur.

El turismo, desde los organismos de cooperación internacional, se ve cada vez más como un instrumento de desarrollo económico que puede contribuir a sacar al Sur de su situación de pobreza. Pero no sólo se debe entender el desarrollo a partir de una óptica puramente económica, sino entendiéndolo como un proceso de cambio social, económico, político y cultural, tecnológico, etc., que surgido de la voluntad colectiva, requiere la organización participativa y el uso democrático del poder, por lo tanto

l'ésser humà, perquè desplegui tot el seu potencial, i preservi per a les generacions futures l'accés i el bon ús dels recursos, el medi ambient i el patrimoni cultural (Margarita Usano, presidenta Coordinadora Nacional d'ONGD).

Des que Thomas Hooke organitzà la primera agència de viatges a finals del segle XIX, el turisme s'ha anat configurant com una de les principals activitats econòmiques del món. Actualment, segons les dades del baròmetre del mes de gener de 2006 de l'Organització Mundial del Turisme (OMT, 2006), es calcula que al 2005, 808 milions de persones es desplacen anualment per viatjar i fer turisme fora dels seus països d'origen. Segons la mateixa font, d'aquests, 6'6 milions anaren a Amèrica Central que ha incrementat en 2'4 milions les visites des de l'any 2000, essent actualment la regió mundial que més creix amb un increment actual que arriba el 13'6%.

Els ingressos deixats pel turisme sumaven ja al 2003 un total de 454.800 milions de euros dels quals –concretament 249.200 milions d'euros– anaven a parar a la vella Europa i 99.900 a la conca mediterrània. La següent a gran distància el continent americà amb 120.300 milions d'euros¹, Àsia i el pacífic amb 78.300 milions de euros. Finalment, Àfrica i Orient Mitjà amb 12.500 milions d'euros respectivament.

¹ En el cas americà és important destacar que a Amèrica del nord es quedaria amb 74.100 dels 120.300 milions. Es per tant fàcil de deduir que el turisme produeix més ingressos als països rics que no als països pobres.

de los miembros de una comunidad. Desarrollo entendido así, crea condiciones de equidad que abren más y mejores oportunidades de vida para el ser humano, para que despliegue todo su potencial, y preserve para las generaciones futuras el acceso y el buen uso de los recursos, el medio ambiente y el patrimonio cultural (Margarita Usano, presidenta Coordinadora Nacional de ONGD).

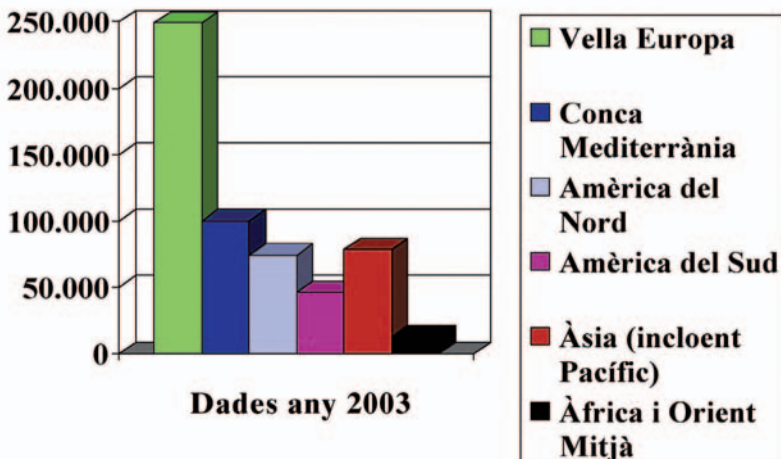
Desde que Thomas Hooke organizó la primera agencia de viajes a finales del siglo XIX, el turismo se ha ido configurando como una de las principales actividades económicas del mundo. Actualmente, según los datos del barómetro del mes de enero de 2006 de la Organización Mundial del Turismo (OMT, 2006), se calcula que en el 2005, 808 millones de personas se desplazan anualmente para viajar y hacer turismo fuera de sus países de origen. Según la misma fuente, de estos, 6'6 millones fueron a América Central que ha incrementado en 2'4 millones las visitas desde el año 2000, siendo actualmente la región mundial que más crece con un incremento actual que llega el 13'6%.

Los ingresos dejados por el turismo sumaban ya en el 2003 un total de 454.800 millones de euros de los cuales –concretamente 249.200 millones de euros– iban a parar a la vieja Europa y 99.900 a la cuenca mediterránea. La seguían a gran distancia

¹ En el caso americano es importante destacar que en América del norte se quedaría con 74.100 de los 120.300 millones. Es por lo tanto fàcil deducir que el turismo produce más ingresos en los países ricos que no en los países pobres.

Ingressos per turisme en milions d'euros

Ingresos por turismo en millones de euros

No és d'estranyar que no siguin pocs els països i localitats del sud que veuen en el desenvolupament de la indústria turística i l'oferta complementària, que se n'acaba derivant, una via per a incrementar la seva riquesa i el seu nivell de benestar preguntant-se com feu Emanuelle de Kadt (1991) si el turisme és veritablement un Passaport al Desenvolupament.

Tant les ONGs, com les institucions, fundacions i entitats diverses que, entre d'altres, financen o són finançades per executar projectes de cooperació al desenvolupament cada dia reben més demandes per part de les comunitats del Sud de suport per a dur a terme projectes de cooperació relacionats amb el foment del turis-

el continente americano con 120.300 millones de euros¹, Asia y el pacífico con 78.300 millones de euros. Finalmente, África y Oriente Medio con 12.500 millones de euros respectivamente.

No es de extrañar que no sean pocos los países y localidades del Sur que vean en el desarrollo de la industria turística y la oferta complementaria, que se acaba derivando, una vía para incrementar su riqueza y su nivel de bienestar preguntándose como hizo Emanuelle de Kadt (1991) si el turismo es verdaderamente un Pasaporte al Desarrollo.

Tanto las ONGs, como las instituciones, fundaciones y entidades diver-

Palmanova anys quaranta

me. En general, des d'una perspectiva de sostenibilitat i desenvolupament comunitari.

No en va, existeix una unanimitat en reconèixer que el desenvolupament del turisme produeix un canvi radical en les principals societats receptors a nivell econòmic social i cultural. A Mallorca, per exemple, s'estableix una línia divisòria en la història posant com a punt d'inflexió el ja conegut com a Boom del turisme dels anys seixanta. Els canvis econòmics i socials d'aquells anys afectaren a tots i cadascun dels pilars de la societat illenca anivellant-la econòmicament amb d'altres societats europees i transformant-la paisajística i culturalment. En el nostre cas i el d'altres territoris on el turisme conforma una part molt significativa de l'economia, aquesta realitat és viscuda amb un cert temor per part de les

sas que, entre otros, financian o son financiadas para ejecutar proyectos de cooperación al desarrollo cada día reciben más demandas por parte de las comunidades del Sur de apoyo para llevar a cabo proyectos de cooperación relacionados con el fomento del turismo. En general, desde una perspectiva sostenible y de desarrollo comunitario.

No en vano, existe una unanimidad en reconocer que el desarrollo del turismo produce un cambio radical en las principales sociedades receptoras a nivel económico, social y cultural. En Mallorca, por ejemplo, se establece una línea divisoria en la historia poniendo como punto de inflexión el ya conocido como Boom del turismo de los años sesenta. Los cambios económicos y sociales de aquellos años afectaron a todos y cada uno de los pilares de la sociedad isleña nivelándola económicamente con otras sociedades europeas.

Foto: Susana del Amo / Palmanova avui

ONGs i entitats finançadores. Entre d'altres, perquè el fet de viure en una societat on el turisme és gairebé un monocultiu s'ha viscut des dels teixits socials associatius lligats tradicionalment a la cooperació i des d'una part important de la societat mallorquina com a un cert trauma. Una balança, on mesurant-se els costos i els beneficis del desenvolupament turístic en molts casos es fa una valoració global negativa o, com a mínim, no tan desitjable com s'hagués volgut.

Les distintes investigacions existents (Agulló, E.; Bonnín, V. B.; García, M. A.; Roselló, J. 2004) a les Balears mostren com un percentatge important de la població veu el turisme amb cert recel. Concretament un 28% i un 1% es mostren en desacord i/o totalment en desacord respecte l'afirmació que el balanç entre els beneficis i els costos del turisme és en definitiva positiu. Un percentatge de la població lligada tradicionalment a sectors que no depenen del turisme o que no en perceben els beneficis directament entre els que hi trobem el món de les ONGs i la cooperació en general. Aquest fet estigmatitzarà el turisme com a un motor de desenvolupament no adequat per al desenvolupament del Sud

En aquest context, l'empresariat hotel·ler cada vegada és més conscient de la necessitat d'adoptar mesures per minimitzar els impactes negatius mitjançant el que s'anomena Responsabilitat Social Corporativa. Aquesta té per funció la presa de consciència per part de l'empresariat sobre la necessitat de dur a terme polítiques que fomentin el desenvolupament

as y transformándola paisajística y culturalmente.

En nuestro caso y en el de otros territorios donde el turismo conforma una parte muy significativa de la economía, esta realidad se vive con un cierto temor por parte de las ONGs y entidades financieras. Entre otros, porque el hecho de vivir en una sociedad donde el turismo es casi un monocultivo se ha vivido desde los tejidos sociales asociativos atados tradicionalmente a la cooperación y desde una parte importante de la sociedad mallorquina con un cierto trauma. Una balanza, donde midiéndose los costes y los beneficios del desarrollo turístico en muchos casos se hace una valoración global negativa o, como mínimo, no tan deseable como se hubiera querido.

Las distintas investigaciones existentes (Agulló, E.; Bonnín, V. B.; García, M. A.; Roselló, J. 2004) en las Baleares muestran como un porcentaje importante de la población ve el turismo con cierto recelo. Concretamente un 28% y un 1% se muestran en desacuerdo y/o totalmente en desacuerdo respecto la afirmación que el balance entre los beneficios y los costes del turismo es en definitiva positivo. Un porcentaje de la población ligada tradicionalmente a sectores que no dependen del turismo o que no perciben sus beneficios directamente entre los que encontramos el mundo de las ONGs y la cooperación en general. Este hecho estigmatizará el turismo como un motor de desarrollo no adecuado para el desarrollo del Sur.

Foto: Marina Estarellas / Perú

lupament sostenible sota la premissa que no es pot fer negoci en una societat sense recursos així com que no es pot mantenir la salut d'una empresa si la societat que l'envolta està malalta.

A més, en una societat cada vegada més sensibilitzada sobre el fenomen de l'exclusió social i la necessitat de preservar uns recursos naturals no il·limitats la responsabilitat social corporativa ajuda a guanyar la confiança de la societat vers l'empresariat i el producte turístic ofertat.

D'altra banda, els països del Sud, econòmicament empobrits, però amb un entorn ambiental pràcticament verge respecte altres destinacions més madures, tenen el repte de promoure el seu desenvolupament mitjançant l'explotació dels seu potencial turístic sense comprometre el futur econòmic, ambiental i sociocultural de les properes generacions.

En este contexto, el empresariado hotelero cada vez es más consciente de la necesidad de adoptar medidas para minimizar los impactos negativos mediante lo que se llama Responsabilidad Social Corporativa. Esta tiene por función la toma de conciencia por parte del empresariado sobre la necesidad de llevar a cabo políticas que fomenten el desarrollo sostenible bajo el lema que no se puede hacer negocio en una sociedad sin recursos así como que no se puede mantener la salud de una empresa si la sociedad que le rodea está enferma.

Además, en una sociedad cada vez más sensibilizada sobre el fenómeno de la exclusión social y la necesidad de preservar unos recursos naturales no ilimitados la responsabilidad social corporativa ayuda a ganar la confianza de la sociedad respecto al empresariado y el producto turístico ofrecido.

Si bé aquests països parteixen amb un empobriment econòmic que els limita el ritme i la capacitat de creixement, tenen com avantatge el fet d'iniciar el desenvolupament turístic des de zero en un període històric en que ja existeix una dilatada experiència que permet preveure quins seran els canvis si es desenvolupa un o altre model turístic. D'aquesta manera, gran part dels aspectes negatius que han patit les destinacions madures degut a la manca d'experiència prèvia i en conseqüència de planificació i previsió, poden evitar-se. La minimització dels costos derivats de la necessitat de reconversió, la preservació de l'entorn, o la protecció dels trets identitaris i culturals d'aquestes comunitats seran possibles i necessaris si es vol assegurar el desenvolupament econòmic d'aquests territoris.

La cooperació al desenvolupament té un gran repte al davant. Com dèiem cada vegada són més les entitats que presenten projectes de cooperació relacionats directa o indirectament amb el turisme. Existeix però, per desgràcia, una manca d'estudis específics sobre quin ha de ser el rol de la cooperació respecte el desenvolupament turístic, així com quins han de ser els mecanismes per a promoure el turisme sostenible.

Aquest quadern de pau i solidaritat pretén abordar aquesta necessitat mitjançant la reducció d'un estudi més ampli de caràcter qualitatiu² de diferents projectes de turisme sostenible de Centre Amèrica analitzava els impactes econòmics ambientals i socioculturals més significatius. Amb

Por otro lado, los países del Sur, económicamente empobrecidos, pero con un entorno ambiental prácticamente virgen respecto otras destinos más maduras, tienen el reto de promover su desarrollo mediante la explotación de su potencial turístico sin comprometer el futuro económico, ambiental y sociocultural de las próximas generaciones.

Si bien estos países parten con un empobrecimiento económico que les limita el ritmo y la capacidad de crecimiento, tienen como ventaja el hecho de iniciar el desarrollo turístico desde cero en un período histórico en que ya existe una dilatada experiencia que permite prever cuáles serán los cambios si se desarrolla uno u otro modelo turístico. De esta manera, gran parte de los aspectos negativos que han sufrido las destinaciones maduras debido a la falta de experiencia previa y en consecuencia de planificación y previsión, pueden evitarse. La minimización de los costes derivados de la necesidad de reconversión, la preservación del entorno, o la protección de los factores de identidad y culturales de estas comunidades serán posibles y necesarias si se quiere asegurar el desarrollo económico de estos territorios.

La cooperación al desarrollo tiene un gran reto por delante. Como decíamos cada vez son más las entidades que presentan proyectos de cooperación relacionada directa o indirectamente con el turismo. Existe sin embargo, por desgracia, una falta de estudios específicos sobre cuál debe ser el rol de la cooperación respecto el

Foto: Marina Estarellas / Perú

ell, es vol extreure una informació de primera mà que permeti la creació d'un informe amb experiències concretes on s'apunten quins són els aspectes més dèbils, les forteses, les amenaces però sobretot les oportunitats que el turisme pot tenir com a instrument de cooperació.

desarrollo turístico, así como cuáles deben ser los mecanismos para promover el turismo sostenible.

Este cuaderno de paz y solidaridad pretende abordar esta necesidad mediante la reducción de un estudio más amplio de carácter cualitativo² de diferentes proyectos de turismo sostenible de Centro América analizaba los impactos económicos ambientales y socioculturales más significativos. Con él, se quiere extraer una información de primera mano que permita la creación de un informe con experiencias concretas donde se apunten cuáles son los aspectos más débiles, las fortalezas, las amenazas pero sobre todo las oportunidades que el turismo puede tener como instrumento de cooperación.

² Per a la realització del treball es féren un total de 25 entrevistes de les quals 17 foren a Amèrica Central i 8 a Mallorca.

² Para la realización del trabajo se hicieron un total de 25 entrevistas de las que 17 fueron en América Central y 8 en Mallorca.

2. ELS LLIGAMS ENTRE TURISME I COOPERACIÓ

2. LA RELACIÓN ENTRE TURISMO Y COOPERACIÓN

2.1. ELS INICIS DELS LLIGAMS

Localitzar el moment en que la cooperació per al desenvolupament inicià la seva relació amb el turisme es força complicat. De fet, una de les discussions més freqüents entre antropòlegs, sociòlegs i investigadors dedicats a l'estudi del turisme és la d'ubicar cronològicament els seus inicis. No són pocs els qui no dubten en situar-lo ja al món antic, al món hel·lènic i romà (Mazón, 2001, Turner; Ash, 1991, Mesplier, Bloc-Durafour, 2000). Per a aquests investigadors, el turisme actual no seria sinó una continuació d'una pràctica que s'hauria dut a terme ininterrompudament al llarg dels darrers dos mil anys si bé amb una capacitat de mutació i adaptació a les noves realitats polítiques, socials i culturals sorprenent. Així per exemple, el mateixos mots "Turisme" i "souvenir" tan propis del fenomen, tenen el seu origen en els viatges³ que els fills dels aristòcrates europeus, especialment els anglesos, realitzaven al SXVII.

D'altra banda, si bé l'home viatga des de fa segles, el concepte del turisme no va ser inventat fins a finals del S XVIII a Anglaterra partir del desenvolupament de la revolució industrial. Per això, tot i que si hom busqués, es podria establir algun tipus de vincle

³ La motivació principal d'aquests joves era la de realitzar un viatge que els enriqueís cultural i socialment. Degut a que aquest podia durar uns quants anys, rebia el nom de "Grand Tour". A aquests joves se'ls denominà turistes establint-se el costum de retornar a casa amb algun objecte que provés la seva estada en lloc exòtics. Aquests objectes reberen el nom francès de "Souvenir" amb idèntic sentit que l'actual.

2.1. LOS INICIOS DE LA RELACIÓN

Localizar el momento en que la cooperación para el desarrollo inició su relación con el turismo es bastante complicado. De hecho, una de las discusiones más frecuentes entre antropólogos, sociólogos e investigadores dedicados al estudio del turismo es la de ubicar cronológicamente sus inicios. No son pocos los que no dudan en situarlo ya en el mundo antiguo, en el mundo helénico y romano (Mazón, 2001, Turner; Ash, 1991, Mesplier, Bloc-Durafour, 2000). Para estos investigadores, el turismo actual no sería sino una continuación de una práctica que se habría llevado a cabo ininterrompidamente a lo largo de los últimos dos mil años si bien con una capacidad de mutación y adaptación a las nuevas realidades políticas, sociales y culturales sorprendente. Así por ejemplo, las mismas palabras "Turismo" y "souvenir" tan propios del fenómeno, tienen su origen en los viajes³ que los hijos de los aristócratas europeos, especialmente los ingleses, realizaban en el siglo XVII.

Por otro lado, si bien el hombre viaja desde hace siglos, el concepto del turismo no fue inventado hasta finales del siglo XVIII en Inglaterra a partir

³ La motivación principal de estos jóvenes era la de realizar un viaje que los enriqueciese cultural y socialmente. Debido a que este podía durar unos cuantos años, recibía el nombre de "Grand Tour". A estos jóvenes se les denominó turistas estableciéndose la costumbre de retornar a casa con algún objeto que probase su estancia en los lugares exóticos. Estos objetos recibieron el nombre francés de "Souvenir" con idéntico sentido que el actual.

entre els viatges que es realitzaven abans del S XX, amb motius més o menys humanitaris, i la cooperació al desenvolupament, és amb el turisme contemporani on comença a establir-se una connexió directa entre el turisme i la cooperació al desenvolupament des del moment en que gran part dels seus objectius i interessos comencen a convergir.

Seguint la tesi d'Agustí Santana (1997), el turisme seria una manifestació del seu temps i d'una realitat socioeconòmica i històrica general. Per això, s'ha de partir de la premissa que el turisme s'inserta en les necessitats d'expansió econòmica, social, política, cultural i psicològica de les societats occidentals en forma de desplaçaments col·lectius que es realitzen lliurement per plaer, recreació o senzillament pel simple desig d'estar a un lloc. Unes característiques que coincideixen en molts aspectes a les que determinen la cooperació.

Existeix una unanimitat en marcar la dècada dels cinquanta i seixanta com el període de la història on es desenvolupa el turisme de masses tal i com el coneixem avui en dia gràcies al desenvolupament del model econòmic keynesià o societat del benestar que permetia que gran part de les classes mitges disposés de vacances pagades, la millora de les comunicacions aèries que s'havien desenvolupat molt gràcies a la segona guerra mundial i a la irrupció dels vols xàrters i pacos turístics que permeteren la popularització del viatge.

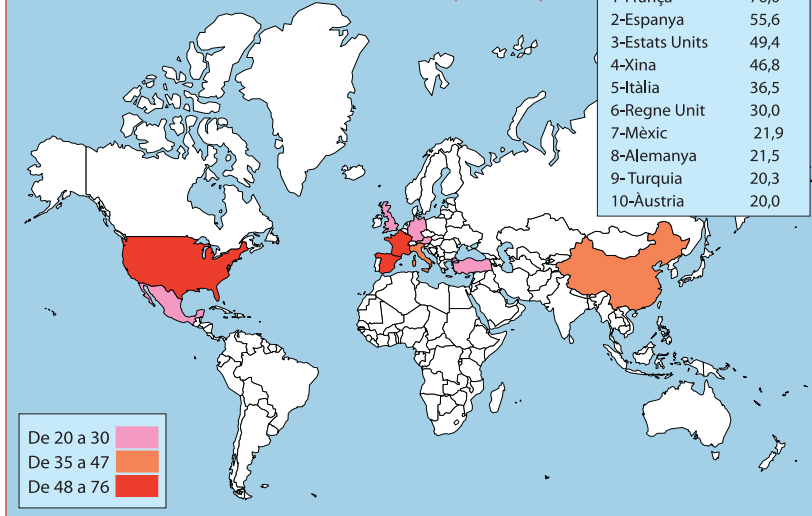
És també, en aquest període de la his-

del desarrollo de la revolución industrial. Por ello, todo y que si uno busca-se, se podría establecer algún tipo de vínculo entre los viajes que se realizaban antes del siglo XX, con motivos más o menos humanitarios, y la cooperación al desarrollo, es con el turismo contemporáneo donde comienza a establecerse una conexión directa entre el turismo y la cooperación al desarrollo desde el momento en que gran parte de sus objetivos e intereses comienzan a converger.

Siguiendo la tesis de Agustín Santana (1997), el turismo sería una manifestación de su tiempo y de una realidad socioeconómica e histórica general. Por ello, se debe partir de la premisa que el turismo se inserta en las necesidades de expansión económica, social, política, cultural y psicológica de las sociedades occidentales en forma de desplazamientos colectivos que se realizan libremente por placer, recreación o sencillamente por el simple deseo de estar en un lugar. Unas características que coinciden en muchos aspectos en las que determinan la cooperación.

Existe una unanimidad en marcar la década de los cincuenta y sesenta como el período de la historia donde se desarrolla el turismo de masas tal y como le conocemos hoy en día gracias al desarrollo del modelo económico keynesiano o sociedad del bienestar que permitía que gran parte de las clases medias dispusiese de vacaciones pagadas, la mejora de las comunicaciones aéreas que se habían desarrollado mucho gracias a la Segunda Guerra Mundial y a la irrup-

LES 10 PRIMERES DESTINACIONS TURÍSTIQUES DEL MON (ANY 2005)
LOS 10 PRIMEROS DESTINOS TURÍSTICOS DEL MUNDO (AÑO 2005)

tòria, quan les primeres entitats supraestats, com ara la ONU, comencen a tenir una certa força, donant lloc a les primeres accions de cooperació d'envergadura internacional, si bé prou distintes a com les coneixem actualment. Un pas important en l'ajuda humanitària va ser la fam de Biafra de 1968 a Nigèria. L'ONU i l'ajuda bilateral no hi foren presents, això va donar peu a la primera operació humanitària per part d'ONG. Arran d'aquesta experiència es creava Médicos Sin Fronteras (MSF). Ja entrats els anys 70, comencen altres ONG com ara Médicos del Mundo, Acción Contra el Hambre, Oxfam o CARE (Pérez de Armiño, 2002)

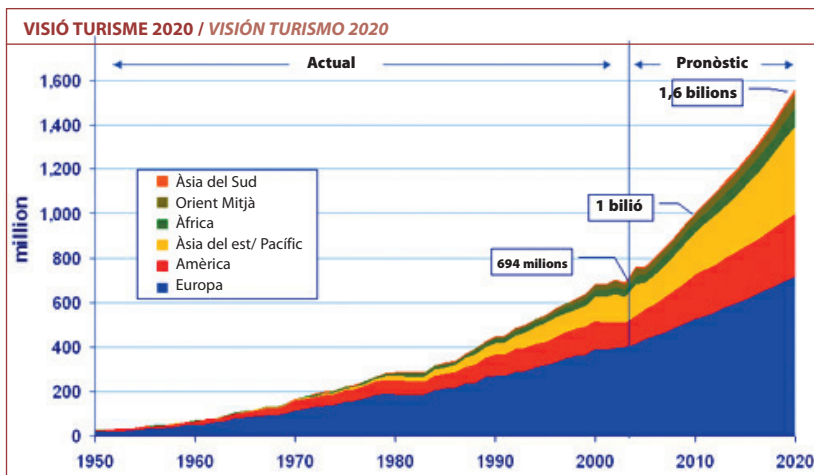
Si bé la cooperació ha evolucionat profundament al llarg de la segona meitat del segle XXI, ha tingut com a constant l'existència del "viatge" com a realitat

ción de los vuelos chárter y conjuntos turísticos que permitieron la popularización del viaje.

Es también, en este período de la historia, cuando las primeras entidades supraestatales, como la ONU, comienzan a tener una cierta fuerza, dando lugar a las primeras acciones de cooperación de envergadura internacional, si bien bastante distintas a como las conocemos actualmente. Un paso importante en la ayuda humanitaria fue el hambre de Biafra de 1968 en Nigeria. La ONU y la ayuda bilateral no estuvieron presentes, esto dio lugar a la primera operación humanitaria por parte de ONG. A raíz de esta experiencia se creaba Médicos Sin Fronteras (MSF). Ya entrados los años 70, comienzan otras ONG como Médicos del Mundo, Acción Contra el Hambre, Oxfam o

viscuda pels cooperants. És en la dècada dels setanta i vuitanta però sobretot els noranta, quan tant les administracions com distintes ONGDs, cercant vies per al desenvolupament local, comencen a veure el turisme com una possibilitat tangible. D'altra banda les empreses hoteleres, davant la saturació de l'oferta al Nord comencen a veure els països del Sud com a nous mercats on desenvolupar el turisme amb uns costos molt menors a les destinacions ja madures o tradicionals. Amparo Sancho (2005) a partir de les dades facilitades per la OMT el 2004 calcula que el ritme de creixement del

CARE (Pérez de Armiño, 2002) *Si bien la cooperación ha evolucionado profundamente a lo largo de la segunda mitad del siglo XXI, ha tenido como constante la existencia del "viaje" como realidad vivida por los cooperantes. Es en la década de los setenta y ochenta pero sobre todo los noventa, cuando tanto las administraciones como distintas ONGDs, buscando vías para el desarrollo local, comienzan a ver el turismo como una posibilidad tangible. Por otro lado las empresas hoteleras, ante la saturación de la oferta en el Norte comienzan a ver a los países del Sur como*

OMT

turisme internacional als països d'ingressos mitjans i baixos en els darrers deu anys és del 97'5% mentre que aquest mateix període era tan sols d'un 36'7% als països d'ingressos alts.

En els darrers anys existeix, a més, un interès creixent per part del món del turisme en tot allò relacionat directa-

nuevos mercados donde desarrollar el turismo con unos costes muy menores a las destinaciones ya maduras o tradicionales. Amparo Sancho (2005) a partir de los datos facilitados por la OMT el 2004 calcula que el ritmo de crecimiento del turismo internacional en los países de ingresos medios y bajos en los últimos

ment amb la cooperació al desenvolupament. Des d'un punt de vista crític, Jordi Gascon i Ernest Canyada (2005), destaquen de les diferents iniciatives existents la de Pro Poor tourism. Un projecte desenvolupat per Overseas Development Institut (ODI), la international Institute for environment and development (IIED), el Centre for responsible tourism de la Universitat de Greenwich (CRT) juntament amb diferents consultors i a iniciativa de la Economic and social Research Unit (ESCOR), àrea de la UK Department for International development (DFID), la agència britànica de cooperació. Una estratègia que ha estat adoptada per la OMT des del 2003 i que està en el focus d'interès d'altres agències governamentals de cooperació amb l'objectiu d'augmentar els ingressos de la població més pobre dels països del Sud.

Per als autors anteriors, es tracta d'una iniciativa amb bones intencions però que té com a principal punt feble que els majors beneficiats no seran els més necessitats, sinó els més rics. A més critiquen el fet que les diferències socioeconòmiques que es deriven a partir de la distribució dels beneficis siguin considerats factors secundaris en comparació a d'altres com la capacitat de reduir la pobresa en termes absoluts. En qualsevol cas, existeixen moltes d'altres iniciatives en que inclús les principals organitzacions internacionals de turisme, com ara la OMT, participen activament en cooperació.

Segons Mesplier i Bloc-Durafour (2000), les polítiques turístiques als països del Sud tindrien unes caracte-

diez años es del 97'5% mientras que este mismo período era tan solo de un 36'7% en los países de ingresos altos.

En los últimos años existe, además, un interés creciente por parte del mundo del turismo en todo aquello relacionado directamente con la cooperación al desarrollo. Desde un punto de vista crítico, Jordi Gascon y Ernest Canyada (2005), destacan de las diferentes iniciativas existentes la de Pro Poor tourism. Un proyecto desarrollado por Overseas Development Institut (ODI), la international Institut for environment and development (IIED), el Centre for responsible tourism de la Universidad de Greenwich (CRT) juntamente con diferentes consultores y a iniciativa de la Economic and social Research Unit (ESCOR), área de la UK Department for International development (DFID), la agencia británica de cooperación. Una estrategia que ha sido adoptada por la OMT desde el 2003 y que está en el foco de interés de otras agencias gubernamentales de cooperación con el objetivo de aumentar los ingresos de la población más pobre de los países del Sur.

Para los autores anteriores, se trata de una iniciativa con buenas intenciones pero que tiene como principal punto flojo que los mayores beneficiados no serán los más necesitados, sino los más ricos. Además critican el hecho de que las diferencias socioeconómicas que se deriven a partir de la distribución de los beneficios sean considerados factores secundarios en comparación a otros como la capacidad de reducir la pobreza en términos absolutos. En cualquiera caso, existen

rístiques comunes: adjudicació de grans infraestructures; allotjaments col·lectius a operadors estrangers abans que a empreses nacionals; la creació a les ciutats i regions turístiques, d'escoles i instituts professionals d'hoteleria; el recolzament a l'artesanía local; la insuficiència de polítiques de conservació i finalment l'escassetat de casos d'integració del turisme en les societats locals.

Barrio

muchas otras iniciativas en que incluso las principales organizaciones internacionales de turismo, como la OMT, participan activamente en cooperación.

Según Mesplier y Bloc-Durafour

(2000), las políticas turísticas en los países del Sur tendrían unas características comunes: adjudicación de grandes infraestructuras; alojamientos colectivos para operadores extranjeros antes que en empresas nacionales; la creación en las ciudades y regiones turísticas, de escuelas e institutos profesionales de hotelería; el apoyo a la artesanía local; la insuficiencia de políticas de conservación y finalmente la escasez de casos de integración del turismo en las sociedades locales.

Este último determinado en gran medida por el hecho de que el desarrollo turístico no sea fruto de emprendedores locales sino extranjeros⁴. Una realidad que, no obstante, se da en el turismo comunitario que como veremos más adelante se encuentra estrechamente relacionada con la cooperación al desarrollo.

Aquest darrer determinat en gran mesura al fet que el desenvolupament turístic no sigui fruit d'empresadors locals sinó estrangers⁴. Una realitat que, no obstant, es dona en el turisme comunitari que com veurem més endavant es troba estretament relacionat amb la cooperació al desenvolupament.

Les ONGs i comunitats del Sud inicien la comercialització de rutes i nous espais turístics en territoris caracteritzats per la seva virginitat ambiental i una absència total d'infraestructures locals. El contacte amb ciutadans del Nord que, bé siguin cooperants, bé siguin turistes d'aventura, provenen

⁴ *Aquest fet els diferencia molt d'altres realitats on el desenvolupament turístic el realitzen promotors locals amb o sense ajut dels tour operadors. En el cas de Mallorca per exemple el finançament dels hotels per part de tour operadors britànics fou clau per permetre el conegut com a "boom" del turisme dels anys seixanta.*

⁴ *Este hecho los diferencia mucho de otras realidades donde el desarrollo turístico lo realizan promotores locales con o sin ayuda de los tour operadores. En el caso de Mallorca por ejemplo la financiación de los hoteles por parte de tour operadores británicos fue clave para permitir el conocido como "boom" del turismo de los años sesenta.*

de països on el sector serveis és el majoritari, afavoreix la imatge del progrés econòmic derivat del turisme. Una visió que es veu reforçada per l'interès i la valoració que manifesten per l'entorn els cooperants i els turistes d'aventura, fins aleshores no valorada per la població local més enllà de la rendibilitat agrícola que els pogués donar la terra. En conseqüència, les comunitats locals prenen consciència que el sòl, i l'entorn humà i mediambiental, l'únic recurs del que disposen, pot tindre una rendibilitat distinta a l'agricultura o altres formes de subsistència tradicionals.

A Centreamèrica, la coexistència a les comunitats d'interior de turistes d'aventura i cooperants afavorirà la confusió per part de la població local, entre el que és un cooperant i el que és un turista d'aventura o motxillero. No obstant, gran part dels mateixos cooperants disposen de temps lliure que usen per a realitzar turisme sovint sense massa mitjans de manera que acaben engrandint les files dels turistes aventurers que volen fugir dels canals turístics tradicionals. La voluntat de moltes ONGs davant aquest

Las ONGs y comunidades del Sur inician la comercialización de rutas y nuevos espacios turísticos en territorios caracterizados por su virginidad ambiental y una ausencia total de infraestructuras locales. El contacto con ciudadanos del Norte que, bien sean cooperantes, bien sean turistas

de aventura, provienen de países donde el sector servicios es el mayoritario, favorece la imagen del progreso económico derivado del turismo. Una visión que se ve reforzada por el interés y la valoración que manifiestan por el entorno los cooperantes y los turistas de aventura, hasta entonces no valorada por la población local más allá de la rentabilidad

agrícola que les pudiese dar la tierra. En consecuencia, las comunidades locales toman conciencia de que el suelo, y el entorno humano y medioambiental, el único recurso del que disponen, puede tener una rentabilidad distinta a la agricultura u otras formas de subsistencia tradicionales.

En Centroamérica, la coexistencia en las comunidades de interior de turis-

Foto: Juan Miralles / Finca la Magdalena, illa d'Ometepe (Nicaragua)

Foto: Juan Miralles

fenomen és la de rentabilitzar aquest flux turístic ininterromput facilitant una modalitat turística que ajudi a satisfer les demandes d'aquests nous turistes al mateix temps que ajuda al desenvolupament local.

Tanmateix el cert és que encara avui en dia el món del turisme i el de la cooperació viuen en realitats contraposades i, en no pocs casos, enfrontades. La sensibilitat dels cooperants vers els impactes que tracten de mitigar mitjançant la seva acció de cooperació, fa veure amb recel el desenvolupament turístic del territori on es desenvolupa el projecte de cooperació.

A més, el desenvolupament turístic del país del sud per part de multinacionals estrangeres ha fomentat, no poques vegades, un cert sentiment de colonització degut als forts impactes socials i culturals. Impactes derivats en molts casos de la imposició de models de treball al·lens a la cultura local, que cercaven la maximització del benefici econòmic per damunt del desenvolupament humà de la societat receptora.

Aquest fet es veu agreujat pel desconeixement que els professionals de la cooperació i el turisme tenen uns respecte dels altres que, com afirma Salvador Palomo (2003), pot donar lloc a que les accions de cooperació en turisme no tinguin suficient impacte i inclús aquest sigui negatiu. Per això, Salvador Palomo, recomana diferenciar entre desenvolupament turístic i expansió turística, entenent el primer com un reforçament del procés de desenvolupament econòmic global i integral (desenvolupament humà) i el segon, com una dinamització de les

tas de aventura y cooperantes favorecerá la confusión por parte de la población local, entre lo que es un cooperante y lo que es un turista de aventura o mochilero. No obstante, gran parte de los mismos cooperantes disponen de tiempo libre que usan para realizar turismo normalmente sin demasiados medios de manera que acaban agrandando las filas de los turistas aventureros que quieren huir de los canales turísticos tradicionales. La voluntad de muchas ONGs ante este fenómeno es la de rentabilizar este flujo turístico ininterrompido facilitando una modalidad turística que ayude a satisfacer las demandas de estos nuevos turistas al mismo tiempo que ayuda al desarrollo local.

De todas maneras lo cierto es que aún hoy en día el mundo del turismo y el de la cooperación viven en realidades contrapuestas y, en no pocos casos, enfrentadas. La sensibilidad de los cooperantes delante de los impactos que tratan de mitigar mediante su acción de cooperación, hace ver con recelo el desarrollo turístico del territorio donde se desarrolla el proyecto de cooperación.

Además, el desarrollo turístico de los países del Sur por parte de multinacionales extranjeras ha fomentado, no pocas veces, un cierto sentimiento de colonización debido a los fuertes impactos sociales y culturales. Impactos derivados en muchos casos de la imposición de modelos de trabajo ajenos a la cultura local, que buscaban la maximización del beneficio económico por encima del desarrollo humano de la sociedad recep-

Foto Carmen Ortega/Costa Rica

economies turístiques del país sense que aquest no aportí realment una visió de sostenibilitat que condueixi a un procés de millora qualitativa i quantitativa dels següents elements:

- Lluita contra la pobresa
- Distribució equitativa de la riquesa
- Transformació social

2.2. LES MOTIVACIONS DELS NOUS TURISTES: LA SOLIDARITAT COM A NOU PRODUCTE TURÍSTIC?

Si bé és molt difícil que existeixi un futur consens a l'hora de determinar l'origen del turisme i la cooperació, podem dir que la pràctica d'una i d'altra van necessàriament lligades a l'existència de temps lliure i a la necessitat de satisfer necessitats no materials⁵. És potser aquest el punt d'inflexió més important de la relació entre turisme i cooperació en el sentit que, difícilment, quelcom podrà realitzar un voluntariat sense disposar d'un temps lliure que ho permeti.

Avui en dia, la major part dels ciuta-

tora.

Este hecho se ve empeorado por el desconocimiento que los profesionales de la cooperación y el turismo tiene un respeto de los otros que, como afirma Salvador Palomo (2003), puede dar lugar a que las acciones de cooperación en turismo no tengan suficiente impacto e incluso este sea negativo. Por ello, Salvador Palomo, recomienda diferenciar entre desarrollo turístico y expansión turística, entendiendo el primero como una afirmación del proceso de desarrollo económico global e integral (desarrollo humano) y el segundo, como una dinamización de las economías turísticas del país sin que este no aporte realmente una visión de sostenibilidad que conduzca a un proceso de mejora cualitativa y cuantitativa de los siguientes elementos:

- Lucha contra la pobreza
- Distribución equitativa de la riqueza
- Transformación social

2.2. LAS MOTIVACIONES DE LOS NUEVOS TURISTAS: ¿LA SOLIDARIDAD COMO NUEVO PRODUCTO TURÍSTICO?

Si bien es muy difícil que exista un futuro consenso a la hora de determinar el origen del turismo y la cooperación, podemos decir que la práctica de una y de otra va necesariamente ligada a la existencia de tiempo libre y a la necesidad de satisfacer necesidades no materiales⁵. Es quizá este el

⁵ *Ens referim a necessitats de caràcter existencial, o psicològiques en general.*

⁵ *Nos referimos a necesidades de carácter existencial, o psicológicas en general.*

dans dels països enriquits del Nord, en definitiva, els països d'origen dels cooperants, practiquen el turisme. Cada vegada són més les persones que trenquen amb la seva rutina diària viatjant a paratges als seus ulls exòtics com una manera de trencar amb la rutina de la seva vida quotidiana.

Revista turisme

A diferència dels anys seixanta, quan la irrupció dels vols xàrters dóna peu al que avui coneixem com a turisme de masses, caracteritzat per la venda de paquets turístics molt estandaritzats i similars, cada vegada són més les persones que volen gaudir d'un viatge diferent.

La permanent capacitat d'adaptació que té el turisme, respecte els nous

punto de inflexión más importante de la relación entre turismo y cooperación en el sentido que, difícilmente, alguien podrá realizar un voluntariado sin disponer de un tiempo libre que se lo permita.

Hoy en día, la mayor parte de los ciudadanos de los países enriquecidos del Norte, en definitiva, los países de origen de los cooperantes, practican el turismo. Cada vez son más las personas que rompen con su rutina diaria viajando a parajes exóticos como una forma de romper con la rutina de su vida cotidiana.

A diferencia de los años sesenta, cuando la irrupción de los vuelos chárter da pie a lo que hoy conoce-

Foto: Marina Estarellas / Perú

Hotel a la República Dominicana

valors i demandes del consumidor ha permès al llarg de la història del turisme la seva adaptació a les exigències del mercat turístic. L'augment de la diversitat en els productes turístics ha propiciat la irrupció de noves formes o modalitats turístiques que defugen dels canals tradicionals de comercialització. Internet ha demostrat ser un instrument imprescindible i preferent per a la seva comercialització, entre elles el turisme responsable, i totes les seves derivacions. Amb tot, la major part de l'oferta i, per tant, de la quota del mercat turístic es troba en mans de grans empreses, en general més interessades encara en la comercialització dels productes tradicionals de turisme de sol i platja i altres modalitats orientades a una alta rendibilitat dels beneficis com ara: turisme de congressos, cicloturisme, turisme d'aventura etc.

Els nous valors socials, sobretot propis dels països occidentals amb societats

mos como turismo de masas, caracterizado por la venta de paquetes turísticos muy estandarizados y similares, cada vez son más las personas que quieren gozar de un viaje diferente.

La permanente capacidad de adaptación que tiene el turismo, respeto a los nuevos valores y demandas del consumidor ha permitido a lo largo de la historia del turismo su adaptación a las exigencias del mercado turístico. El aumento de la diversidad en los productos turísticos ha propiciado la irrupción de nuevas formas o modalidades turísticas que huyen de los canales tradicionales de comercialización. Internet ha demostrado ser un instrumento imprescindible y preferente para su comercialización, entre ellas el turismo responsable, y todas sus derivaciones. Con todo, la mayor parte de la oferta y, por lo tanto, de la cuota del mercado turístico se encuentra en manos de grandes

postindustrials on, superades les necessitats més bàsiques, es comencen a demandar productes de caràcter intangible, ajuden d'aquesta manera a la irrupció de noves formes de turisme molt distintes a les que fins ara havíem conegut.

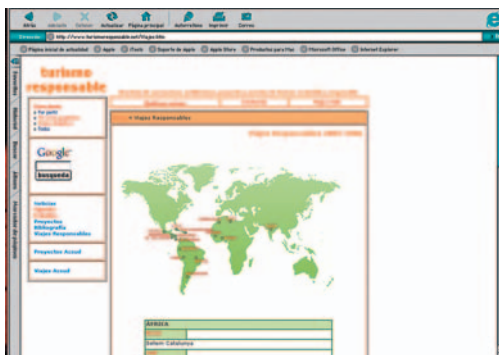
Les noves necessitats de vinculació i socials fomenten la realització del viatge solidari. Es tracta d'un tipus de viatge "diferent" i de caràcter alternatiu mitjançant l'adopció com a propis de valors socials que com la solidaritat compten pràcticament amb una unànime acceptació social. Aquest pensament es veuria reforçat per les conno-

empresas, en general más interesadas todavía en la comercialización de los productos tradicionales de turismo de sol y playa y otras modalidades orientadas a una alta rentabilidad de los beneficios como: turismo de congresos, cicloturismo, turismo de aventura, etc.

Los nuevos valores sociales, sobre todo propios de los países occidentales con sociedades postindustriales donde, superadas las necesidades más básicas, se comienzan a demandar productos de carácter intangible, ayudan de esta manera a la irrupción de nuevas formas de turismo muy distintas a las que hasta ahora habíamos conocido.

Las nuevas necesidades de vinculación y sociales fomentan la realización del viaje solidario. Se trata de un tipo de viaje "diferente" y de carácter alternativo mediante la adopción como propios de valores sociales que como la solidaridad cuentan prácticamente con una unánime aceptación social. Este pensamiento se vería reforzado

por las connotaciones negativas y de baja categoría que se tiene del turismo de masas o de sol y playa por parte de segmentos importantes de la población de los países emisores de turistas y cooperantes. Unas tipologías de turismo, en cierta medida estigmatizadas, debido a la conciencia de sus impactos negativos y por la falta de contacto que se tiene con la población local.

Pàgina web Viatges solidaris.

tacions negatives i de baixa categoria que es té del turisme de masses o de sol i platja per part de segments importants de la població dels països emissors de turistes i cooperants. Unes tipologies de turisme, en certa manera estigmatitzades, degut a la consciència dels seus impactes negatius i per la falta de contacte que es té amb la població local.

No en va, un dels aspectes en que es fa més incidència és en el fet que el viatge solidari implica una major relació amb la població i, per tant, una major interacció d'igual a igual entre el turista i el resident. S'ha de dir que es tracta d'un discurs basat, sobretot, amb la voluntat d'evitar una imatge de colonialisme i servilisme de la població local, una de les principals crítiques que tradicionalment s'ha fet al turisme. No s'ha de deixar de banda que, com veiem abans, una de les principals motivacions per a viatjar ha estat l'esnobisme i la necessitat d'autoprestigiar-se. Una necessitat de diferenciació de caràcter classista d'aquells que el practicaven respecte els seus conciudadans. Fins als anys cinquanta seixanta, quan s'inicia el turisme de masses, el turisme havia estat una activitat reservada a les classes més benestants. Fou en aquells anys quan, gràcies a les vacances pagades i l'irrupció del motor a reacció que la cada vegada major classe mitjana començà a fer turisme. La generalització del viatge comporta, per tant, la diferenciació i especialització per nous motius entre els que hi podem destacar els ideològics.

Cal dir que massa sovint, sota el paraguas del viatge políticament correcte s'aixopluguen molts viatgers que aporten poc i a les comunitats d'acollida ocasionant no en va els impactes que precisament volen evitar. No són pocs els casos de viatgers "d'aventura" que tracten de viatjar sense gastar res, no per manca de recursos, sinó per una visió generalitzada que si deixen diners transformaran negativament la comunitat. Un perjudici que dona lloc a una minsa compensació per les des-

No en vano, uno de los aspectos en que se hace más incidencia es en el hecho que el viaje solidario implica una mayor relación con la población y, por lo tanto, una mayor interacción de igual a igual entre el turista y el residente. Se debe decir que se trata de un discurso basado, sobre todo, en la voluntad de evitar una imagen de colonialismo y servilismo de la población local, una de las principales críticas que tradicionalmente se ha hecho al turismo.

No se debe dejar de lado que, como veíamos antes, una de las principales motivaciones para viajar ha sido el esnobismo y la necesidad de autoprestigiarse. Una necesidad de diferenciación de carácter clasista de aquellos que lo practicaban respecto sus conciudadanos. Hasta los años cincuenta sesenta, cuando se inicia el turismo de masas, el turismo había sido una actividad reservada a las clases más acomodados. Fue en aquellos años cuando, gracias a las vacaciones pagadas y la irrupción del motor a reacción que cada vez más la clase media comenzó a hacer turismo. La generalización del viaje comporta, por lo tanto, la diferenciación y especialización por nuevos motivos entre los que podemos destacar los ideológicos.

Hay que decir que demasiado frecuentemente, bajo el paraguas del viaje políticamente correcto se guarecen muchos viajeros que aportan poco y a las comunidades de acogida ocasionando no en vano los impactos que precisamente quieren evitar. No son pocos los casos de viajeros "de

Brasil

peses ocasionades com a visitant, conseqüència de la seva baixa despesa. Una realitat que ha donat lloc a Centreamèrica a l'acunyació del terme despectiu Mochilero per a referir-se a aquells que defugint dels canals d'oferta turística tradicional o més comercials viatgen amb la seva motxilla sense gastar gairebé res.

2.3. EL TURISME, UNA EINA DE DESENVOLUPAMENT I SENSIBILITZACIÓ.

És important destacar que els habitants del Nord que volen tractar d'incidir positivament en la societat d'acollida, no tenen perquè actuar necessàriament com a cooperants a un país del Sud. En general, les ONGDs de les illes Balears, que duen a terme projectes de cooperació a països del Sud, coincideixen en afirmar que existeix un biaix

aventura" que tratan de viajar sin gastar nada, no por falta de recursos, sino por una visión generalizada que si dejan dinero transformarán negativamente la comunidad. Un prejuicio que da lugar a una mínima compensación por los gastos ocasionados como visitante, consecuencia de su bajo gasto. Una realidad que ha dado lugar en Centroamérica a la acuñación del término despectivo Mochilero para referirse a aquellos que huyendo de los canales de oferta turística tradicional o más comerciales viajan con su mochila sin gastar casi nada.

2.3. EL TURISMO, UNA HERRAMIENTA DE DESARROLLO Y SENSIBILIZACIÓN.

Es importante destacar que los habitantes del Norte que quieren tratar de incidir positivamente en la socie-

significatiu respecte les seves necessitats de cooperants i l'oferta. Actualment, existeix més demanda per fer de cooperant que oferta existent mentre que hi ha un dèficit en altres àmbits com la sensibilització o el voluntariat als països d'origen.

Hem de tenir en compte que gestionar l'arribada i la inclusió de cooperants del Nord en un projecte de cooperació no sempre és fàcil i que, en molts casos, els costos poden superar els beneficis. Les despeses del viatge, molt elevats en vols transoceànics, els costos de manutenció i altres despeses indirectes encareixen molt l'estada del cooperant. Uns recursos que gastats directament en la comunitat tindrien una efectivitat molt major que l'ajuda que pugui donar el cooperant.

Cal per tant treure prejudicis i avançar cap a l'optimització. Una bona manera de conjuminar el viatge amb l'acció solidària pot ser mitjançant el que s'anomena "turisme responsable" entès com aquell turisme que pren en consideració els contextos naturals, socioculturals, econòmics i polítics d'una destinació cercant la maximització dels beneficis i minimitzant els impactes negatius del turisme. En qualsevol cas, un concepte molt lligat a la demanda.

Cada vegada existeix una oferta major d'aquestes noves tipologies turístiques si bé malauradament no existeix, com veurem, un consens a l'hora de definir quines experiències o iniciatives poden merèixer l'adjectiu de solidàries, justes o sostenibles.

dad de acogida, no tienen porque actuar necesariamente como cooperantes en un país del Sur. En general, las ONGDs de las islas Baleares, que llevan a cabo proyectos de cooperación en países del Sur, coinciden en afirmar que existe un sesgo significativo respecto sus necesidades de cooperantes y la oferta. Actualmente, existe más demanda para hacer de cooperante que oferta existente mientras que hay un déficit en otros ámbitos como la sensibilización o el voluntariado en los países de origen.

Debemos tener en cuenta que gestionar la llegada y la inclusión de cooperantes del Norte en un proyecto de cooperación no siempre es fácil y que, en muchos casos, los costes pueden superar los beneficios. Los gastos del viaje, muy elevados en vuelos transoceánicos, los costes de manutención y otros gastos indirectos encarecen mucho la estancia del cooperante. Unos recursos que gastados directamente en la comunidad tendrían una efectividad mucho mayor que la ayuda que pueda dar el cooperante.

Deben por tanto sacarse prejuicios y avanzar hacia la optimización. Una buena manera de conjugar el viaje con la acción solidaria puede ser mediante lo que se llama "turismo responsable" entendido como aquel turismo que toma en consideración los contextos naturales, socioculturales, económicos y políticos de una destinación buscando la maximización de los beneficios y minimizando los impactos negativos del turismo. En cualquiera caso, un concepto muy atado a la demanda.

ACSUR-Las Segovias ens proposa una reflexió ideològica sobre el turisme just basada en 12 punts⁶:

- El turisme just ha de partir de la situació d'explotació, marginació i injustícia que pateixen les poblacions receptores i de l'anàlisi de les seves causes i possibles solucions. En base a aquest enfocament ha de plantejar-se permanentment la qüestió de com gestionar viatges justos en entorns de pobresa.
- La població, les comunitats han de poder decidir lliure i soberanament quin model de desenvolupament turístic es desitja, si és que en vol algun.
- La població ha de ser considerada com l'actriu principal, verdadera protagonista de l'activitat turística. Això significa entre d'altres coses que el poder real, entès com a capacitat de decisió i control dels recursos i beneficis, correspon i queda en mans de les comunitats d'acollida.
- El turisme no és més que un instrument al servei del desenvolupament, un instrument que no garanteix per si mateix el desenvolupament. Les iniciatives turísti-

Cada vez existe una oferta mayor de estas nuevas tipologías turísticas si bien desgraciadamente no existe, como veremos, un consenso a la hora de definir qué experiencias o iniciativas pueden merecer el adjetivo de solidarias, justas o sostenibles. ACSUR-Las Segovias nos propone una reflexión ideológica sobre el turismo justo basada en 12 puntos⁶:

- *El turismo justo debe partir de la situación de explotación, marginación e injusticia que sufren las poblaciones receptoras y del análisis de sus causas y posibles soluciones. En base a este enfoque debe plantearse permanentemente la cuestión de cómo gestionar viajes justos en entornos de pobreza.*
- *La población, las comunidades deben poder decidir libre y soberanamente que modelo de desarrollo turístico se desea, si es que quiere alguno.*
- *La población debe ser considerada como la actriz principal, verdadera protagonista de la actividad turística. Eso significa entre otras cosas que el poder real, entendido como capacidad de decisión y control de los recursos y beneficios, corresponde y*

⁶ Resum del contingut de la pàgina web: <http://www.turismoresponsable.net/pdf/turismo-justo.pdf>

⁶ Resumen del contenido de la página web: <http://www.turismoresponsable.net/pdf/turismo-justo.pdf>

ques han de formar part i estar emmarcades en plans de desenvolupament que reforcin el control dels pobles indígenes sobre els seus territoris ancestrals i els seus recursos i garanteixin la satisfacció de les necessitats bàsiques i de la resta de dimensions socials, econòmiques, culturals i mediambientals pròpies d'un desenvolupament humà integral.

- El turisme just es separa de la lògica de mercat lliberal i aposta per fórmules de gestió comunitària i economia social basades en la participació, la presa de decisions democràtica i la redistribució equitativa dels recursos.

- La formació política i la capacitat tècnica dels recursos humans comunitaris i l'enfortiment de les seves estructures organitzatives són requisits imprescindibles per a una gestió democràtica i professional dels processos de desenvolupament. Dins d'aquest marc les funcions d'assistència, assessoria, i acompanyament tècnic són especialment importants.

- Es necessari realitzar estudis econòmics, ecològics, socials i antropològics previs a la posada en marxa de qualsevol iniciativa turística. El seu principal criteri orientador seria la definició d'estratègies i polítiques actives de reducció dels impactes. En bona part dels casos, el turisme just ha de ser un turisme a petita escala.

queda en manos de las comunidades de acogida.

- *El turismo no es más que un instrumento al servicio del desarrollo, un instrumento que no garantiza por sí mismo el desarrollo. Las iniciativas turísticas deben formar parte y estar enmarcadas en planes de desarrollo que refuercen el control de los pueblos indígenas sobre sus territorios ancestrales y sus recursos y garanticen la satisfacción de las necesidades básicas y del resto de dimensiones sociales, económicas, culturales y medioambientales propias de un desarrollo humano integral.*

- *El turismo justo se separa de la lógica de mercado liberal y apuesta por fórmulas de gestión comunitaria y economía social basadas en la participación, la toma de decisiones democráticas y la redistribución equitativa de los recursos.*

- *La formación política y la capacitación técnica de los recursos humanos comunitarios y el fortalecimiento de sus estructuras organizativas son requisitos imprescindibles para una gestión democrática y profesional de los procesos de desarrollo. Dentro de este marco las funciones de asistencia, asesoría, y acompañamiento técnico son especialmente importantes.*

- *Es necesario realizar estudios*

- El turisme just ha de ser compatible amb la resta d'activitats econòmiques tradicionals pròpies de la zona. Concebem el turisme just com a complement, no com a substitut i molt menys com a solució única als problemes d'explotació i exclusió que afecten a les comunitats.

- L'establiment d'aliances i la conformació de xarxes locals i nacionals que involucrin al major número possible d'actors públics i privats potencialment implicats ven l'activitat turística són també fonamentals.

- Aquesta estratègia de treball en xarxa ha d'estendre's a l'àmbit internacional tant en sentit Sud-Nord com Nord-Sud. L'intercanvi d'experiències, la promoció de bones pràctiques turístiques, el lobby sobre centres de presa de decisions i la incidència sobre noves tendències a la demanda serien els temes centrals per al treball conjunt a aquest nivell.

- A més de canvis estructurals, el turisme just requereix per a la demanda un turista millor informat i sensibilitzat sobre la realitat que coneixerà. Un turista que coneix, reconeix i alhora valora les característiques de la cosmovisió de les poblacions receptores i la seva concepció del territori i llurs recursos; un turista que assumeix valors, comportaments i actituds d'acord amb aquesta finalitat

económicos, ecológicos, sociales y antropológicos previos a la puesta en marcha de cualquier iniciativa turística. Su principal criterio orientador sería la definición de estrategias y políticas activas de reducción de los impactos. En buena parte de los casos, el turismo justo debe ser un turismo a pequeña escala.

- *El turismo justo debe ser compatible con el resto de actividades económicas tradicionales propias de la zona. Concebimos el turismo justo como complemento, no como sustitución y mucho menos como solución única a los problemas de explotación y exclusión que afectan a las comunidades.*

- *El establecimiento de alianzas y la conformación de redes locales y nacionales que involucren al mayor número posible de actores públicos y privados potencialmente implicados venden en la actividad turística. Estos son también fundamentales.*

- *Esta estrategia de trabajo en red debe extenderse al ámbito internacional tanto en sentido Sur-Norte como Norte-Sur. El intercambio de experiencias, la promoción de buenas prácticas turísticas, el lobby sobre centros de toma de decisiones y la incidencia sobre nuevas tendencias a la demanda serían los temas centrales para el trabajo conjunto a este nivel.*

- *Además de cambios estructura-*

entre elles la igualtat, el respecte i el reconeixement de les persones i l'entorn. Només així farem del viatge una trobada vertaderament intercultural, equitativa i mútuament beneficiosa.

- Les organitzacions solidaries del Nord poden desenvolupar un paper important en aquest procés establint coordinada i transparentment amb les organitzacions locals receptores el disseny del viatge potenciant la solidaritat dels viatgers a la seva tornada. Entenem doncs el turisme just com una potent eina de sensibilització, conscienciació i dinamització de les nostres societats.

les, el turismo justo requiere para la demanda un turista mejor informado y sensibilizado sobre la realidad que conocerá. Un turista que conoce, reconoce y al mismo tiempo valora las características de la cosmovisión de las poblaciones receptoras y su concepción del territorio y sus recursos; un turista que asume valores, comportamientos y actitudes de acuerdo con esta finalidad entre ellas la igualdad, el respeto y el reconocimiento de las personas y el entorno. Sólo así haremos del viaje un encuentro verdaderamente intercultural, equitativo y mutuamente beneficioso.

- *Las organizaciones solidarias del Norte pueden desarrollar un papel importante en este proceso estableciendo coordinada y transparentemente con las organizaciones locales receptoras el diseño del viaje potenciando la solidaridad de los viajeros a su regreso. Entendemos entonces el turismo justo como una potente herramienta de sensibilización, concienciación y dinamización de nuestras sociedades.*

Es important senyalar que, en general, aquella gent que coneix directament la realitat dels habitants dels països del Sud adopta a la seva tornada una actitud més sensible cap a ells i, en no poques ocasions, acaba participant en campanyes de sensibilització al Nord. Aquesta pot ser de caràcter formal, si s'inscriu al sí d'una organització ja existent que executa una campanya determinada o bé informal sensibilitzant a aquells qui coneix i té més propers de manera que el mateix viatge pot constituir finalment una eina de sensibilització.

Una de les acusacions del turisme de masses convencional ha estat sempre, la manca d'interès per la cultura local més enllà de la recerca d'uns estereotips creats en moltes vegades per a ús turístic.

Les noves modalitats turístiques lligades a la cooperació al desenvolupament tracten d'arribar a aquells turistes que, interessats en la realitat social de la destinació, poden sensibilitzar-se amb la seva estada turística i en el millor dels casos interactuar a la seva tornada.

L'ús del turisme com a instrument sensibilitzador al Nord pot anar encara més enllà. En aquest sentit ha jugat un rol important els distints viatges que integrats per polítics s'han realitzat per fer seguiments de projectes que, finançats des de Mallorca, s'executa-

Es importante señalar que, en general, aquella gente que conoce directamente la realidad de los habitantes de los países del Sur adopta a su regreso una actitud más sensible hacia ellos y, en no pocas ocasiones, acaba participando en campañas de sensibilización en el Norte. Esta puede ser de carácter formal, si se inscribe en el seno de una organización ya existente que ejecuta una campaña determinada o bien informal sensibilizando a aquellos a quien conoce y tiene más próximos de manera que el mismo viaje puede constituir posteriormente una herramienta de sensibilización.

Pàgina web turismojusto.

Una de las acusaciones del turismo de masas convencional ha sido siempre, la falta de interés por la cultura local más allá de la búsqueda de unos estereotipos creados muchas veces para uso turístico.

Las nuevas modalidades turísticas ligadas a la cooperación al desarrollo tratan de llegar a aquellos turistas que, interesados en la realidad social de la destinación, pueden sensibilizarse con su estancia turística y en el mejor de los casos interactuar a su llegada.

El uso del turismo como instrumento sensibilizador en el Norte puede ir aún más allá. En este sentido ha jugado un rol importante los distintos viajes que integrados por políticos se han realizado para hacer

Foto: Direcció General de Cooperació / Burkina Faso

ven a països del Sud. Si bé es cert que, en general, aquells que empenien el viatge ja eren de per si aquells més sensibilitzats, no ho és menys que a la tornada del viatge han reforçat la seva adhesió a la idea que és necessari canviar el Nord per a canviar el Sud així com de la importància d'emprendre accions de cooperació.

Si bé és pot aduir que la funció d'aquests viatges no era la turística tal i com la concebem comunament i de manera estereotipada, no ho és menys que hi tendria una estreta relació entrant perfectament en paràmetres en que l'OMT defineix a un turista⁷. A Mallorca un dels principals exemples el trobam en els viatges que realitzen dotzenes de persones als campaments de refugiats saharauís que després de conèixer la seva realitat solen contribuir en d'altres programes de l'entitat com són vacances en pau i campanyes

seguimientos de proyectos que, financiados desde Mallorca, se ejecutaban en países del Sur. Si bien es cierto que, en general, aquellos que emprendían el viaje ya eran de por sí aquellos más sensibilizados, no lo es menos que al regreso del viaje han reforzado su adhesión a la idea que es necesario cambiar el Norte para cambiar el Sur así como de la importancia de emprender acciones de cooperación.

Si bien se puede aducir que la función de estos viajes no era la turística tal y como la concebimos comúnmente y de manera estereotipada, no lo es menos que tendría una estrecha relación entrando perfectamente en parámetros en los que el OMT define a un turista⁷. En Mallorca uno de los principales ejemplos lo encontramos en los viajes que realizan docenas de personas a los campamentos de refu-

Foto: Direcció General de Cooperació / Campaments de refugiats a Tindouf (Argèlia)

i mobilitzacions de sensibilització i protesta.

2.4. TURISME I COOPERACIÓ: EL TURISME SOLIDARI, EL TURISME COMUNITARI

Hem de tenir en compte que l'adopció i realització de "turisme responsable" pot o no anar lligat a un projecte de cooperació. En aquest sentit podríem definir aquest com la casa comuna a les modalitats turístiques que persegueixen una minimització dels impactes negatius del turisme i una maximització dels positius. No és estrany, per tant, que el terme es confongui i solapi

⁷ L'OMT entén per Turisme aquelles activitats que realitzen les persones durant els seus viatges i estàncies distintes al del seu entorn habitual per un període de temps consecutiu inferior a un any amb fins d'oci, negoci i altres motius. D'altra banda entén per turista: tota persona que es desplaça entre dos o més països o dins del seu país de residència habitual, per una duració inferior a dotze mesos, i la finalitat principal del viatge no és la d'exercir una activitat que es remuneri en el lloc visitat.

giados saharai que después de conocer su realidad suelen contribuir en otros programas de la entidad como son vacaciones en paz y campañas y movilizaciones de sensibilización y protesta.

2.4. TURISMO Y COOPERACIÓN: EL TURISMO SOLIDARIO, EL TURISMO COMUNITARIO

Debemos tener en cuenta que la adopción y realización de "turismo responsable" puede no ir atado a un proyecto de cooperación. En este sentido podríamos definir a este como la casa común a las modalidades turís-

⁷ La OMT entiende por Turismo aquellas actividades que realizan las personas durante sus viajes y estancias distintas a la de su entorno habitual por un período de tiempo consecutivo inferior a un año con fines de ocio, negocios y otros motivos. De otra manera entiende por turista: toda persona que se desplaza entre dos o más países o dentro de su país de residencia habitual, por una duración inferior a doce meses, y la finalidad principal del viaje no es la de ejercer una actividad que se remunere en el lugar visitado.

amb el de turisme sostenible si bé el segon se sol relacionar més amb la simple minimització de l'impacte ambiental.

Dins del turisme responsable o turisme just els dos conceptes més usats per a referir-se a les modalitats turístiques on existeix una relació directa amb un projecte de cooperació o amb una acció solidària són els de Turisme Solidari i Turisme comunitari. Com dèiem a hores d'ara existeix una confusió d'aquest amb altres formes de turisme com són l'ecoturisme, les brigades internacionals, el turisme comunitari o el mateix turisme just. Així per exemple pel secretari general de la OMT³ el turisme solidari és "la forma de turisme en la que el visitant no es preocupa només del seu propi interès sinó que té en compte els efectes econòmics, socials, ambientals i culturals de la seva visita en la comunitat". Una definició que s'addiria perfectament amb la de turisme responsable.

Tanmateix, com succeeix en gran part de les definicions de tipologies de turisme no existeix però una definició consensuada sobre el que es pot entendre per turisme solidari. En general es tracta d'una modalitat caracteritzada per la participació activa del turista dins la comunitat en general, en relació a un projecte de cooperació al desenvolupament. Per tant, podríem definir-la com aquella tipologia o forma de turisme on la motivació del viatge, és la d'ajudar al desenvolupament integral de la comunitat d'acollida a partir del mateix viatge o fet turístic. En aquest sentit, la publicitat de la pàgina web de Càritas Perú adreçada

ticas que persiguen una minimización de los impactos negativos del turismo y una maximización de los positivos. No es extraño, por lo tanto, que el término se confunda y solape con el de turismo sostenible si bien el segundo se suele relacionar más con la simple minimización del impacto ambiental.

Dentro del turismo responsable o turismo justo los dos conceptos más usados para referirse a las modalidades turísticas donde existe una relación directa con un proyecto de cooperación o con una acción solidaria son los de Turismo Solidario y Turismo comunitario. Como decíamos en estos momentos existe una confusión de este con otras formas de turismo como son el ecoturismo, las brigadas internacionales, el turismo comunitario o el mismo turismo justo. Así por ejemplo para el secretario general de la OMT³ el turismo solidario es "la forma de turismo en la que el visitante no se preocupa sólo de su propio interés sino que tiene en cuenta los efectos económicos, sociales, ambientales y culturales de su visita en la comunidad". Una definición que se adheriría perfectamente con la de turismo responsable.

De todos modos, como sucede en gran parte de las definiciones de tipologías de turismo no existe pero una definición consensuada sobre lo que se puede entender por turismo solidario. En general se trata de una modalidad caracterizada por la participación activa del turista dentro la comunidad en general, en relación a un proyecto de cooperación al des-

als futurs turistes solidaris, es força significativa⁹.

(...) Vina, visita'ns i viu una experiència extraordinària, compartint no només amb la família que t'allotjarà, sinó també amb tota la comunitat amfitriona. Tindràs l'oportunitat de conèixer noves cultures, costums, tradicions, provar menjar típic de cada lloc i aprendre l'idioma espanyol.

Podràs aprendre a pescar de forma artesanal, l'elaboració de diferents artesanies, i recolzar en l'organització i realització de diferents activitats turístiques.

Tu a canvi, col·laboraràs amb els treballs de la comunitat i ajudaràs al seu desenvolupament, a incrementar els ingressos de la teva família amfitriona. També podràs compartir elements de la teva cultura, els teus coneixements i ensenyar-los una mica del teu idioma. Les comunitats on podràs treballar i viure aquesta experiència inoblidable van ser seleccionades perquè contenen amb un gran potencial turístic al trobar-se properes a bells atractius històrics i naturals, i contar amb qualitats úniques(...)

En realitat, si entenem per turista solidari com aquell qui realitza una acció

arrollo. Por lo tanto, podríamos definirla como aquella tipología o forma de turismo donde la motivación del viaje, es la de ayudar al desarrollo integral de la comunidad de acogida a partir del mismo viaje o hecho turístico. En este sentido, la publicidad de la página web de Caritas Perú dirigida a los futuros turistas solidarios, es muy significativa⁹.

Pàgina web turismosolidario.caritas.org

(...) Ven, visítanos y vive una experiencia extraordinaria, compartiendo no sólo con la familia que te hospedará, sino también con toda la comunidad anfitriona. Tendrás la oportu-

nidad de conocer nuevas culturas, costumbres, tradiciones, probar comida típica de cada lugar y aprender el idioma español.

Podrás aprender a pescar de forma artesanal, la elaboración de diferentes artesanías, y apoyar en la organización y realización de diferentes actividades turísticas.

Tú a cambio colaborarás con los trabajos de la comunidad y ayudarás a su desarrollo, al incrementar los ingresos de tú familia anfitriona. También podrás compartir elementos de tú cultura, tus conocimientos y enseñarles algo de tu idioma.

⁸ Font: http://www.enredando.org.ar/noticias_desarrollo.shtml?x=28408

⁸ Fuente: http://www.enredando.org.ar/noticias_desarrollo.shtml?x=28408

⁹ <http://turismosolidario.caritas.org.pe/voluntariado/index.htm>

⁹ <http://turismosolidario.caritas.org.pe/voluntariado/index.htm>

solidària amb la seva experiència turística, ens trobaríem que es confon amb la definició de cooperant.

Per tant, si acceptam el polèmic mot "turista solidari" possiblement l'única diferència respecte el cooperant seria el grau de compromís i responsabilitat amb el projecte a executa. Mentre que el turista solidari ajuda al desenvolupament d'un projecte per un període molt breu de temps el cooperant sol formar-ne part en un sentit extens i en un període de temps que no es limita a l'estada al país del Sud.

El turisme solidari presenta nombroses variants. Si bé, en general, quan es parla de turisme solidari se sol fer referència a una col·laboració explícita de caràcter laboral existeix una part significativa de l'oferta comercialitzada com a "turisme solidari" on el turista es limita a participar tan sols com a observador. És important remarcar que una contribució de caràcter laboral no té perquè significar un major benefici per a la comunitat d'a-

Foto: STEH / Guatemala

collida i de fet, en moltes ocasions, pot resultar inclús contraproduent. No hem d'oblidar que als països del Sud en general hi ha excedents de mà d'obra i altes taxes d'atur mentre falten recursos i interlocutors al Nord que els permetin gestionar projectes de cooperació al desenvolupament. A vegades ens hauríem de plantejar si la tasca

Las comunidades donde podrás trabajar y vivir esta experiencia inolvidable fueron seleccionadas porque cuentan con un gran potencial turístico al encontrarse cercanas a bellos atractivos históricos y naturales, y contar con cualidades únicas (...)

En realidad, si entendemos por turista solidario, aquel quien realiza una acción solidaria con su experiencia turística, nos encontraríamos que se confunde con la definición de cooperante.

Por lo tanto, si aceptamos la polémica palabra "turista solidario" posiblemente la única diferencia respecto al cooperante sería el grado de compromiso y responsabilidad con el proyecto que ejecuta. Mientras que el turista solidario ayuda al desarrollo de un proyecto por un período muy breve de tiempo el cooperante solo formar parte en un sentido extenso y en un período de tiempo que no se limita a la estancia en el país del Sur.

El turismo solidario presenta numerosas variantes. Si bien, en general, cuando se habla de turismo solidario se suele hacer referencia a una colaboración explícita de carácter laboral existe una parte significativa de ofrecerla comercializada como "turismo solidario" donde el turista se limita a participar tan solo como observador.

que desenvolupa un cooperant o un voluntari estranger podria ser ocupat per personal local, i contribuir així a millorar capacitats, contribuir a un major desenvolupament, disminuir la dependència i crear llocs de treball qualificats.

No és menys cert que si no existeix una cooperació activa en la comunitat per part del visitant i aquest es limita a observar la realitat que l'envolta, difícilment es pot parlar de solidaritat. Aquest fet determina en gran part que es tendeix més a l'ús del terme turisme responsable o just si bé el terme "turisme solidari" pot tindre una major "viabilitat" que no els anteriors de caràcter més tècnic i difícils d'entendre. Per això, és important que s'analitzi amb deteniment quina ha de ser l'aportació que faci el visitant buscant en tot moment la prioritització del benefici per a la comunitat d'acollida sense oblidar el benestar del visitant que determinarà òbviament, l'arribada de nous turistes i fins i tot la repetició de l'experiència per part del visitant.

L'altre terme d'ús comú és el de turisme comunitari que podria concretar-se en aquella modalitat de turisme on l'establiment turístic i l'oferta complementària es troba gestionada per la comunitat amb la participació de tots i amb una perspectiva de desenvolupament que fomenta la igualtat dels seus membres. En aquest cas, més que d'una modalitat de turisme i per tant de la demanda es tractaria d'una característica de l'oferta que determinaria la fermesa d'una comunitat d'integrar el turisme com a una nova activitat per al desenvolupament.

Es importante remarcar que una contribución de carácter laboral no tiene porque significar un mayor beneficio para la comunidad de acogida y de hecho, en muchas ocasiones, puede resultar incluso contraproducente. No debemos olvidar que en los países del Sur en general hay excedentes de mano de obra y altas tasas de paro mientras que faltan recursos e interlocutores en el Norte que los permitan gestionar proyectos de cooperación para desarrollo. A veces nos deberíamos plantear si la tarea que desarrolla un cooperante o un voluntario extranjero podría ser ocupado por personal local, y contribuir así a mejorar capacidades, contribuir a un mayor desarrollo, disminuir la dependencia y crear puestos de trabajo calificados.

No es menos cierto que si no existe una cooperación activa en la comunidad por parte del visitante y este se limita a observar la realidad que le rodea, difícilmente se puede hablar de solidaridad. Este hecho determina en gran parte que se tiende más al uso del término turismo responsable o justo si bien el término "turismo solidario" puede tener una mayor "viabilidad" que no los anteriores de carácter más técnico y difíciles de entender. Por ello, es importante que se analice con detenimiento cuál debe ser la aportación que haga el visitante buscando en todo momento la priorización del beneficio para la comunidad de acogida sin olvidar el bienestar del visitante que determinará obviamente, la llegada de nuevos turistas e incluso la repetición de la experiencia por parte del visitante.

A hores d'ara, la manca d'uns marcs que delimitin cadascuna de les definicions anteriors pot resultar molt perjudicial per a un producte que presenta un valor afegit més enllà d'allò estrictament econòmic. No seria d'estranyar que sota el paraigües dels mots anteriors acabin aixoplugant-se iniciatives que si bé poden aparentment, perseguir la solidaritat vers una o altre comunitat acabin tenint uns impactes negatius majors als positius.

El terme més treballat i del que existeix una bibliografia més especialitzada continua sent sens dubte el de "turisme sostenible" que poc a poc va proposant mesures per a minoritzar els impactes socioculturals negatius tractant de maximitzar els beneficis econòmics. El turisme responsable i el turisme just poden per tant integrar-se com a característiques i propostes d'actuació necessàries per a la sostenibilitat definint-se com a solidaris si la seva existència s'emmarca en un projecte de cooperació al desenvolupament i comunitari sí s'emmarquen al si d'una iniciativa sorgida i desenvolupada per la comunitat d'acollida.

Un dels factors que ha determinat la inviabilitat d'aquests projectes ha estat sens dubte la manca de coneixements de màrqueting turístic, sobretot pel que respecte a les polítiques de promoció que en general no han anat més lluny que la simple comercialització d'una pàgina web massa sovint no adaptada a les necessitats dels clients potencials. A això cal afegir la falta de formació en matèria turística que com a mínim ha limitat el seu desenvolupa-

El otro término de uso común es el de turismo comunitario que podría concretarse en aquella modalidad de turismo donde el establecimiento turístico y la oferta complementaria se encuentra gestionada por la comunidad con la participación de todos y con una perspectiva de desarrollo que fomenta la igualdad de sus miembros. En este caso, más que de una modalidad de turismo y por lo tanto de la demanda se trataría de una característica de la oferta que determinaría la firmeza de una comunidad de integrar el turismo como una nueva actividad para el desarrollo.

En estos momentos, la falta de unos marcos que delimiten cada una de las definiciones anteriores puede resultar muy perjudicial para un producto que presenta un valor añadido más allá de aquello estrictamente económico. No sería de extrañar que bajo el paraguas de las palabras anteriores acaben guareciéndose iniciativas que si bien pueden aparentemente, perseguir la solidaridad delante una u otra comunidad acaben teniendo unos impactos negativos mayores a los positivos.

El término más trabajado y del que existe una bibliografía más especializada continúa siendo sin duda el de "turismo sostenible" que poco a poco va proponiendo medidas para realizar los impactos socioculturales negativos tratando de maximizar los beneficios económicos. El turismo responsable y el turismo justo pueden por lo tanto integrarse como características y propuestas de actuación necesarias para la sosteni-

Foto: Direcció General de Cooperació / Bolívia

ment d'acord amb el seu potencial real.

En aquest sentit, Salvador Palomo Pérez (2003) proposa que el món de la cooperació, més que tractar de crear una indústria turística paral·lela a l'existent hauria de promoure una nova categoria turística dins les estructures turístiques convencionals amb l'objectiu de fomentar que qualsevol tipus de producció turística pugui realitzar-se i comercialitzar-se en clau solidària. Una altre punt de vista és el de crear instruments propis de comercialització a través de la unió dels esforços de petites i mitjanes empreses locals, en certa manera oblidades pels tour operadors convencionals i per les ajudes dels ministeris de turisme

Un dels factors que influeix en el foment dels recels dels actors relacio-

bilidad definiéndose como solidarios si su existencia se enmarca en un proyecto de cooperación al desarrollo y comunitario sí se enmarcan en el seno de una iniciativa surgida y desarrollada por la comunidad de acogida.

Un de los factores que ha determinado la inviabilidad de estos proyectos ha sido sin duda la falta de conocimientos de mercadotecnia turística, sobre todo por el que con respecto a las políticas de promoción que en general no han ido más lejos que la simple comercialización de una página web muy frecuentemente no adaptada a las necesidades de los clientes potenciales. A eso hay que añadir la falta de formación en materia turística que como mínimo ha limitado su desarrollo de acuerdo con su potencial real.

nats amb la cooperació al desenvolupament cap els touroperadors i empresariat turístic, en general, és la por a ser absorbits o dependre excessivament de grans corporacions econòmiques perdent-se la independència que actualment els caracteritza. Per això, com dèiem abans, és important que existeixi un mínim consens entre els agents implicats a l'hora de determinar quins són o han de ser els requisits per a que es pugui considerar un viatge com a just o responsable.

En general, les terminologies o conceptualitzacions de les modalitats turístiques es presten a confusions i per tant és important que sobretot, en aquelles modalitats on el viatge té un valor afegit aquest existeixi realment i que per tant la balança entre els impactes positius i els negatius pesi més en el primers. En aquest sentit existeixen distintes iniciatives que tenen per funció certificar la sostenibilitat de l'establiment, cadena hotelera o destinació turística. El 1995 es fundà l'Institut de turisme responsable que, tot i ser de caràcter independent, es coordina i treballa conjuntament amb la OMT i la UNESCO prenent les recomanacions de l'agenda 21 de la cimera de Rio de Janeiro, la carta de turisme sostenible i les distintes directrius emanades dels diversos programes de la UNESCO. Una de les tasques que desenvolupen és la cessió de les certificacions "Biosphere hotels" adquirides voluntàriament per aquelles establiments que ho desitgen.

Amb tot, com succeeix amb el comerç just, actualment existeix una pugna entre aquells qui defensen l'ús de cer-

En este sentido, Salvador Palomo Pérez (2003) propone que el mundo de la cooperación, más que tratar de crear una industria turística paralela a la existente debería promover una nueva categoría turística dentro las estructuras turísticas convencionales con el objetivo de fomentar que cualquier tipo de producción turística pueda realizarse y comercializarse en clave solidaria. Otro punto de vista es el de crear instrumentos propios de comercialización a través de la unión de los esfuerzos de pequeñas y medianas empresas locales, en cierta medida olvidadas por los tour operadores convencionales y por las ayudas de los ministerios de turismo.

Uno de los factores que influye en el fomento de los celos de los actores relacionados con la cooperación al desarrollo hacia los tour operadores y empresariado turístico, en general, es el miedo a ser absorbitos o depender excesivamente de grandes corporaciones económicas perdiéndose la independencia que actualmente los caracteriza. Por ello, como decíamos antes, es importante que exista un mínimo consenso entre los agentes implicados a la hora de determinar cuáles son o deben ser los requisitos para que se pueda considerar un viaje como justo o responsable.

En general, las terminologías o conceptualizaciones de las modalidades turísticas se prestan a confusiones y por lo tanto es importante que sobre todo, en aquellas modalidades donde el viaje tiene un valor añadido este exista realmente y que por lo tanto la balanza entre los impactos

tificats com a mesura de control i els qui creuen que aquests no garanteixen res produint una despesa extra per a l'establiment. Aquest segon grup posa com exemple el cas de multinacionals que, tot i que han estat fòrtament criticades per l'explotació que fan dels recursos naturals i els treballadors, han conseguit crear marques blanques que compten amb certificació.

positivos y los negativos pese más en el primeros. En este sentido existen distintas iniciativas que tienen por función certificar la sostenibilidad del establecimiento, cadena hotelera o destinación turística. El 1995 se fundó el Instituto de turismo responsable que, a pesar de ser de carácter independiente, se coordina y trabaja conjuntamente con la OMT y la UNESCO tomando las recomendaciones de la agenda 21 de la cimera de Río de Janeiro, la carta de turismo sostenible y las distintas directrices emanadas de los varios programas de la UNESCO. Una de las tareas que desarrollan es la cesión de las certificaciones "Biosphere hoteles" adquiridas voluntariamente por aquellos establecimientos que lo desean.

Con todo, como sucede con el comercio justo, actualmente existe una pugna entre aquellos que defienden el uso de certificaciones como medida de control y los que creen que estos no garantizan nada produciendo un gasto extra para el establecimiento. Este segundo grupo pone como ejemplo el caso de multinacionales que, a pesar de que han sido fuertemente criticadas por la explotación que hacen de los recursos naturales y los trabajadores, han conseguido crear marcas blancas que cuentan con certificación.

3. TURISME I DESENVOLUPAMENT SOSTENIBLE

3. TURISMO Y DESARROLLO SOSTENIBLE

3.1. ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE ELS IMPACTES DEL TURISME

El mot "impacte" tendeix a associar-se amb quelcom negatiu, per això és important explicar que el terme prové de la literatura anglosaxona sobre turisme amb la funció de definir qualsevol canvi produït a partir del desenvolupament turístic sense diferenciar si és positiu o negatiu, altrament matisacions molt subjectives.

Gairebé, la gran majoria d'investigadors des de les seves respectives disciplines, coincideixen en dividir els impactes del turisme en tres grans blocs:

1-Impacte econòmic: estudia els costos i beneficis que es deriven del desenvolupament i ús dels serveis turístics.

2-Impacte ambiental: estudia els canvis ocorreguts en el medi i l'espai.

3-Impacte sociocultural: estudia el canvi en l'estructura i forma de vida a les àrees turístiques.

Agustí Santana (1997) afirma però que aquesta divisió és artificial o metodològica ja que en realitat els bots d'una a altra categoria són sovint indistingibles i els continguts solen estar així relacionats. Així per exemple l'impacte econòmic, per exemple, està directament vinculat als impactes socioculturals.

Per a entendre-ho, podem imaginar-nos una família empobrida d'una àrea rural d'un país qualsevol del sud. Si aquesta família obté unes rendes superiors gràcies al turisme és previsible que les seves pautes de consum variïn considerablement i en conseqüència la seva manera de vida. Segurament

3.1. ALGUNAS CONSIDERACIONES SOBRE LOS IMPACTOS DEL TURISMO

La palabra "impacto" tiende a asociarse con algo negativo, por eso es importante explicar que el término proviene de la literatura anglosajona sobre turismo con la función de definir cualquier cambio producido a partir del desarrollo turístico sin diferenciar si es positivo o negativo, nuevamente matizaciones muy subjetivas.

Casi, la gran mayoría de investigadores desde sus respectivas disciplinas, coinciden al dividir los impactos del turismo en tres grandes bloques:

1-Impacto económico: estudia los costes y beneficios que se derivan del desarrollo y uso de los servicios turísticos.

2-Impacto ambiental: estudia los cambios ocurridos en el medio y el espacio.

3-Impacto sociocultural: estudia el cambio en la estructura y forma de vida en las áreas turísticas.

Agustín Santana (1997) afirma pero que esta división es artificial o metodológica ya que en realidad los saltos de una a otra categoría son a menudo indistinguibles y los contenidos suelen estar así relacionados. Así por ejemplo el impacto económico, por ejemplo, está directamente vinculado a los impactos socioculturales.

Para entenderlo, podemos imaginarnos una familia empobrecida de un área rural de un país cualquiera del Sur. Si esta familia obtiene unas rentas superiores gracias al turismo es previsible que sus pautas de consumo varí-

Foto: Espiral

adquirirà nous bens que l'ajudin en els seus quefers diaris, canviant substancialment la seva cultura i manera de fer les coses.

El contacte amb gent d'altres països, amb costums i maneres d'entendre el món molt diferent influirà decisivament en la seva cosmovisió i amb molta probabilitat es veurà influït per l'anomenat demonstration effect o "efecte exemple"¹⁰. També, possiblement, generarà uns nous residus que abans no generava i si aquests ingressos li permeten ser autosuficient canviarà la seva relació amb la resta de la comunitat, inclosos els familiars més propers.

en considerablemente y en consecuencia su manera de vida. Seguramente adquirirá nuevos bienes que le ayuden en sus quehaceres diarios, cambiando sustancialmente su cultura y manera de hacer las cosas.

El contacto con gente de otros países, con costumbres y maneras de entender el mundo muy diferente influirá decisivamente en su cosmovisión y con mucha probabilidad se verá influido por el llamado demonstration effect o "efecto ejemplo"¹⁰. También, posiblemente, generará unos nuevos residuos que antes no generaba y si estos ingresos le permiten ser autosuficiente cambia-

Foto: Inigo Carton / Ecuador

Molt possiblement, el Nord es preocuparà per la generació d'aquests nous residus i impactes ambientals, sobretot, des del moment en que aquests poden afectar-lo directament¹¹. Alguns es lamentaran dels canvis socials i culturals derivats del desenvolupament econòmic si bé d'altres s'alegraran de la millora en les condicions de vida de dita família.

Abans de continuar hem de dir que aquest no es tracta d'un fenomen exclusiu del desenvolupament turístic, ja que el desenvolupament econòmic per se actua com a factor de canvi sociocultural de manera que com major és l'impacte econòmic, major són els impactes socioculturals. D'altra banda,

rá su relación con el resto de la comunidad, incluidos los familiares más próximos.

Muy posiblemente, el Norte se preocupará por la generación de estos nuevos residuos e impactos ambientales, sobre todo, desde el momento en que estos pueden afectarlo directamente¹². Algunos se lamentarán de los cambios sociales y culturales derivados del desarrollo económico si bien otros se alegrarán de la mejora en las condiciones de vida de dicha familia.

Antes de continuar debemos decir que este no se trata de un fenómeno exclusivo del desarrollo turístico, ya que el

Foto: Iñigo Caron / Ecuador

¹⁰ Trad. Demonstration effect: terme usat en la literatura anglosaxona i internacional d'impactes del turisme per a referir-se a tot aquell canvi de valors i actituds dels habitants locals motivats pel seu contacte amb els turistes. En ocasions s'arriba a abandonar la cultura local a causa de la imitació de la cultura del turista, considerada superior pels residents.

¹⁰ Trad. Demonstration effect: término utilizado en la literatura anglosajona e internacional de impactos del turismo para referirse a todo aquel cambio de valores y actitudes de los habitantes locales motivados por su contacto con los turistas. En ocasiones se llega a abandonar la cultura local a causa de la imitación de la cultura del turista, considerada superior por los residentes.

no hem d'oblidar que la cultura que veiem en un moment o període històric determinat és fruit, en gran part de la realitat econòmica, política i social del moment i, per tant, hem d'entendre la cultura no com a un fenomen estàtic sinó com quelcom dinàmic i en constant construcció.

És per això que es fa difícil diferenciar entre allò que es pot considerar un impacte negatiu i allò que es pot considerar com a positiu. Aquesta realitat es pot observar sobretot en els aspectes culturals on existeixen nombrosos criteris i punt de vista sobre allò que és evolució i allò que es aculturalització¹². Tot i així no són pocs els autors que tracten de diferenciar entre impactes positius i negatius. Pizam i Milman (1988) han fet una tipologia dels impactes a partir d'una catalogació sobre la positivitat o negativitat dels impactes socials i culturals.

desarrollo económico por se actúa como factor de cambio sociocultural de manera que cuanto mayor es el impacto económico, mayores son los impactos socioculturales. Por otro lado, no debemos olvidar que la cultura que vemos en un momento o período histórico determinado no es fruto de la realidad económica, política y social del momento y, por lo tanto, debemos entender la cultura no como un fenómeno estático sino como algo dinámico y en constante construcción.

Es por esto que se hace difícil diferenciar entre aquello que se puede considerar un impacto negativo y aquello que se puede considerar como positivo. Esta realidad se puede observar sobre todo en los aspectos culturales donde existen numerosos criterios y puntos de vista sobre aquello que es evolución y aquello que es aculturalización. A pesar de todo no son pocos los autores que tratan de diferenciar

POSITIVITAT O NEGATIVITAT DELS IMPACTES SOCIOCULTURALS			
		SOCIALS	CULTURALS
TIPUS D'IMPACTE	Positiu	<ul style="list-style-type: none"> - La promoció de l'enteniment social - La millora de les infraestructures i qualitat de vida dels residents - L'augment de l'estatus econòmic dels nadius 	<ul style="list-style-type: none"> - La promoció de l'enteniment cultural - La recuperació que sovint es fa de la cultura i patrimoni local - L'encoratjament de formes d'expressió culturals locals
	Negatiu	<ul style="list-style-type: none"> - La destrucció de la família tradicional - La congestió que es pateix de platges paratges infraestructures etc.. - L'aparició del síndrome zoològic 	<ul style="list-style-type: none"> - La destrucció del patrimoni - L'efecte exemple - El xoc cultural - La banalització de la cultura local

POSITIVIDAD O NEGATIVIDAD DE LOS IMPACTOS SOCIOCULTURALES			
		SOCIALES	CULTURALES
TIPO DE IMPACTO	Positivo	<ul style="list-style-type: none"> - La promoción del entendimiento social - La mejora de las infraestructuras y calidad de vida de los residentes - El aumento del estatus económico de los nativos 	<ul style="list-style-type: none"> - La promoción del entendimiento cultural - La recuperación que a menudo se hace de la cultura y patrimonio local - El ánimo de utilizar formas de expresión culturales locales
	Negativo	<ul style="list-style-type: none"> - La destrucción de la familia tradicional - La congestión que se sufre de playas, parajes, infraestructuras, etc. - La aparición del síndrome zoológico 	<ul style="list-style-type: none"> - La destrucción del patrimonio - El efecto ejemplo - El choque cultural - La banalización de la cultura local

Com veiem, les valoracions que es fan dels impactes són en gran part subjectives i semblen, en alguns casos, contradictòries atès que un impacte positiu sovint ve obligatòriament acompanyat d'un negatiu. En qualsevol cas, pot existir si més no, una visió dual d'un mateix impacte per part d'actors diferents. Així, per exemple, mentre que per a molts la destrucció de la família tradicional es pot entendre com un avanç per a la dona, per a d'altres pot suposar una crisi de conseqüències més vastes que suposen la pèrdua de la cohesió social i/o familiar que existia abans.

Per a Jordi Gascon i Ernest Canyada (2005) la valoració de l'impacte cultural es podria definir com lícita, si el canvi cultural és resultat del desenvolupament autòcton a través dels propis mecanismes o il·lícit si aquest ve determinat per variables exògenes que escapen del control de la població local.

entre impactos positivos y negativos. Pizam y Milman (1988) han hecho una tipología de los impactos a partir de una catalogación sobre la positividad o negatividad de los impactos sociales y culturales.

Como vemos, las valoraciones que se hacen de los impactos son en gran parte subjetivas y parecen, en algunos casos, contradictorias entendiendole que un impacto positivo a menudo viene obligatoriamente acompañado de uno negativo. En cualquier caso, puede existir, una visión dual de un mismo impacto por parte de actores diferentes. Así, por ejemplo, mientras que para muchos la destrucción de la familia tradicional se puede entender como un avance para la mujer, para otros puede suponer una crisis de consecuencias más vastas que suponen la pérdida de la cohesión social y/o familiar que existía antes.

Òbviament és un fet social molt difícil de determinar al tractar-se d'un fenomen dual en que intervenen factors externs i interns.

Finalment, és convenient destacar que els impactes del turisme sovint coincideixen amb els impactes produïts per altres "indústries" fins al punt que, alguns autors, no dubten en comparar el desenvolupament turístic amb la revolució industrial. D'aquesta manera es considera que el turisme no fa més que avançar cap a uns canvis que altrament s'haguessin produït amb l'establiment i desenvolupament de manera existosa de qualsevol sector econòmic.

Un fenomen que es veurà determinat per l'anomenat efecte exemple i l'irrupció de mitjans de comunicació que influïran de manera decisiva en els desitjos, la cosmovisió i en definitiva les pautes de consum de la població d'acollida. En aquest sentit és molt important destacar l'impacte de la televisió en els països del sud que mostra una imatge del món desenvolupat que, a més a més, és el model que desitjen les comunitats del països del sud.

¹¹ Podem posar com a exemple les emissions de CO2 i l'efecte hivernacle.

¹² Procés pel qual una cultura determinada, en entrar en contacte amb una altra, pren en certa mesura, o en la seva totalitat, els elements culturals de la nova cultura.

¹¹ Podemos poner como ejemplo las emisiones de CO2 i el efecto invernadero.

¹² Proceso por el cual una cultura determinada, al entrar en contacto con otra, toma en cierta medida, o en su totalidad, los elementos culturales de la nueva cultura.

Para Jordi Gascon y Ernest Canyada (2005) la valoración del impacto cultural se podría definir como lícita, si el cambio cultural es el resultado del desarrollo autóctono a través de los propios mecanismos o ilícito si este viene determinado por variables exógenas que escapan del control de la población local. Obviamente es un hecho social muy difícil de determinar al tratarse de un fenómeno dual en el que intervienen factores externos e internos.

Finalmente, es conveniente destacar que los impactos del turismo a menudo coinciden con los impactos producidos por otras "industrias" hasta el punto que, algunos autores, no dudan al comparar el desarrollo turístico con la revolución industrial. De esta manera se considera que el turismo no hace más que avanzar hacia unos cambios que de otro modo se habrían producido con el establecimiento y desarrollo de manera exitosa de cualquier sector económico.

Un fenómeno que se verá determinado por el renombrado efecto ejemplo y la irrupción de medios de comunicación que influirán de manera decisiva en los deseos, la cosmovisión y en definitiva las pautas de consumo de la población de acogida. En este sentido es muy importante destacar el impacto de la televisión en los países del Sur que muestran una imagen del mundo desarrollado que, además, es el modelo que desean las comunidades de los países del Sur.

Foto: Luis Arguilles / Perú

3.2 ELS IMPACTES SOCIALS I ELS IMPACTES CULTURALS

Per desgràcia, com apunta Agustín Santana (1997), pocs estudis sobre impactes socioculturals han suggerit les formes de valorar l'impacte sociocultural del turisme. Un fet que dificultarà la tasca dels tècnics en cooperació a l'hora d'elaborar o qualificar o fer el seguiment d'un projecte. En general, les metodologies més utilitzades per a mesurar els impactes socioculturals del turisme són a hores d'ara, de caràcter qualitatiu.

A més, no existeix una única aproximació a l'estudi dels impactes socioculturals del turisme. Cada autor tendeix a establir la seva catalogació dels impactes a partir de la seva realitat més directe. En general, es parla d'im-

3.2 LOS IMPACTOS SOCIALES Y LOS IMPACTOS CULTURALES

Por desgracia, como apunta Agustín Santana (1997), pocos estudios sobre impactos socioculturales han sugerido las formas de valorar el impacto sociocultural del turismo. Un hecho que dificultará la tarea de los técnicos en cooperación a la hora de elaborar o calificar o hacer el seguimiento de un proyecto. En general, las metodologías más utilizadas para medir los impactos socioculturales del turismo son en estos momentos, de carácter cualitativo.

Además, no existe una única aproximación al estudio de los impactos socioculturales del turismo. Cada autor tiende a establecer su catalogación de los impactos a partir de su

pactes socioculturals si bé alguns autors diferencien entre impactes socials i impactes culturals. Els primers són els impactes immediats en l'estructura social de la comunitat i el seu ajustament en l'economia i la indústria de la destinació turística. Pel que fa als culturals, serien els canvis a llarg termini en les normes i conductes socials que canviaran a partir de la relació amb el turisme.

Foto: Espiral

A partir d'aquesta concepció podríem definir els impactes socioculturals del turisme com aquells canvis socials i culturals produïts en una societat i que estan relacionats amb el desenvolupament turístic i la interacció turista-resident. El nivell d'impacte dependrà, per tant, de les característiques intrínseques de la població d'acollida i dels factors exteriors que l'envolten. Cal destacar que a mesura que el turisme es va assentant, la societat evoluciona i presenta nous impactes. A partir de l'ampliació de la compilació sobre tipologies d'impactes feta per Climent Picornell (1995) podríem dividir els impactes socials i culturals del turisme en les següents categories:

realidad más directa. En general, se habla de impactos socioculturales si bien algunos autores diferencian entre impactos sociales e impactos culturales. Los primeros son los impactos inmediatos en la estructura social de la comunidad y su ajuste en la economía y la industria de la destinación turística. En cuanto a los culturales, serían los cambios a largo plazo en las normas y conductos sociales que cambiarán a partir de la relación con el turismo.

A partir de esta concepción podríamos definir los impactos socioculturales del turismo como

aquellos cambios sociales y culturales producidos en una sociedad y que están relacionados con el desarrollo turístico y la interacción turista-residente. El nivel de impacto dependerá, por lo tanto, de las características intrínsecas de la población de acogida y de los factores exteriores que le rodean.

Hay que destacar que a medida que el turismo se va asentando, la sociedad evoluciona y presenta nuevos impactos. A partir de la ampliación de la compilación sobre tipologías de impactos hecha por Climent Picornell (1995) podríamos dividir los impactos sociales y culturales del turismo en las siguientes categorías:

IMPACTES SOCIOCULTURALS DEL TURISME			
		IMPACTE SOCIAL	IMPACTE CULTURAL
VARIABLE SOCIOCULTURAL AFECTADA	Estructura de la població	<ul style="list-style-type: none"> - Volum de la població (immigració) - Composició per sexe i edat (rejuveniment/envel·liment de la població) - Transformació de la població rural a urbana - Aparició de grups exclosos/o marginats 	<ul style="list-style-type: none"> - Efecte exemple - Substitució lingüística de llengües minoritàries i/o minoritzades - Aculturalització
	Formes i tipus d'ocupació	<ul style="list-style-type: none"> - Canvis en la distribució ocupacional per sectors (terciarització de la societat) - Demanda de treball femení - Abandonament o perpètuament dels treballs tradicionals. - Creació de llocs de treball - Inestabilitat social 	<ul style="list-style-type: none"> - Abandonament dels costums rurals - Canvis en el rol de la dona - Estancament del nivell d'estudis de la població - Cultura de l'oci
	Valors socials	<ul style="list-style-type: none"> - Ús del turisme com a instrument polític - Pèrdua de pes/poder de les entitats religioses - Canvis en els patrons de consum 	<ul style="list-style-type: none"> - Abandonament de la religió - Canvis en la moral - Canvis en la sexualitat - Aparició de nous moviments polítics, socials ecologistes, nacionalistes, feministes
	Forma de vida tradicional	<ul style="list-style-type: none"> - Canvis en els rols socials tradicionals - Aparició del nou ric. - Alteració de les institucions o estructures comunitaris - Introducció d'activitats no desitjades (droga, prostitució, joc) 	<ul style="list-style-type: none"> - A l'art la música i folklore - Als hàbits i costums - A la vida diària - A la gastronomia
	Patrons de consum	<ul style="list-style-type: none"> - Augment del consumisme quantitativa i qualitativament. 	<ul style="list-style-type: none"> - Aparició de la cultura del consum
	Patrimoni arquitectònic	<ul style="list-style-type: none"> - Pèrdua/preservació del patrimoni arquitectònic 	<ul style="list-style-type: none"> - Canvis preservació en els models estètics patrimonials
	Artesania	<ul style="list-style-type: none"> - Introducció d'elements de consum foranis 	<ul style="list-style-type: none"> - Banalització i mercantilització de l'artesanía local - Pèrdua del sentit cultural dels elements artesans

IMPACTOS SOCIOCULTURALES DEL TURISMO

		IMPACTO SOCIAL	IMPACTO CULTURAL
		VARIABLE SOCIOCULTURAL AFECTADA	
Formas y tipos de ocupación <ul style="list-style-type: none"> - Cambios en la distribución ocupacional por sectores (terciarización de la sociedad) - Demanda de trabajo femenino - Abandono o perpetuamente de los trabajos tradicionales. - Creación de puestos de trabajo-Inestabilidad social 	<ul style="list-style-type: none"> - Abandono de las costumbres rurales - Cambios en el rol de la mujer - Estancamiento del nivel de estudios de la población - Cultura del ocio 		
Valores sociales <ul style="list-style-type: none"> - Uso del turismo como instrumento político - Pérdida de peso/poder de las entidades religiosas - Cambios en los patrones de consumo 	<ul style="list-style-type: none"> - Abandono de la religión - Cambios en la moral - Cambios en la sexualidad - Aparición de nuevos movimientos políticos, sociales, ecologistas, nacionalistas, feministas 		
Forma de vida tradicional <ul style="list-style-type: none"> - Cambios en los roles sociales tradicionales - Aparición del nuevo rico. - Alteración de las instituciones o estructuras comunitarias - Introducción de actividades no deseadas (droga, prostitución, juego) 	<ul style="list-style-type: none"> - En el arte la música y el folclore - En los hábitos y costumbres - En la vida diaria - En la gastronomía 		
Patrones de consumo <ul style="list-style-type: none"> - Aumento del consumismo cuantitativa y cualitativamente. 	<ul style="list-style-type: none"> - Aparición de la cultura del consumo 		
Patrimonio arquitectónico <ul style="list-style-type: none"> - Pérdida/preservación del patrimonio arquitectónico 	<ul style="list-style-type: none"> - Cambios preservación en los modelos estéticos patrimoniales 		
Artesanía <ul style="list-style-type: none"> - Introducción de elementos de consumo de fuera 	<ul style="list-style-type: none"> - Banalización y mercantilización de la artesanía local - Pérdida del sentido cultural de los elementos artesanos 		

Existeixen nombroses interpretacions sobre les conseqüències d'aquesta interacció. Una de les primeres pioneres en l'estudi dels impactes socioculturals fou Valenne Smith (1977) que analitzà els canvis derivats de la relació entre residents o nadius i turistes. Segons l'autora, quant les dues comunitats entren en contacte, pot iniciar-se un procés d'aculturalització o la creació d'una nova cultura germen de la societat dominant amb tòpics de la dominada.

Aquesta "topada" entre dues comunitats ha suscitat una extensa literatura que coincideix en afirmar que l'impacte sociocultural més destacable és el canvi o abandonament de la cultura local per un procés d'imitació cap a la cultura del turista, a qui els residents consideren superior.

El grau de desenvolupament econòmic de la regió influeix decisivament el punt de vista o enfocament que es farà del sistema turístic. Segons Louise Crandall (1987), els impactes socioculturals del turisme es deriven del dualisme social que es produeix quant arriben noves ideologies, estils de vida, valors... que afecten el comportament dels residents locals.

Aquesta nova realitat portaria, com a conseqüència, l'anomenat efecte exemple que succeeix quant la societat local, en general aquells més joves, imiten els costums i actituds dels turistes a qui consideren inconscientment culturalment superiors. En definitiva, a la banalització de la cultura local que es convertirà en un bé de consum més per a ús turístic, perdent el significat que

Existen numerosas interpretaciones sobre las consecuencias de esta interacción. Una de las primeras pioneras en el estudio de los impactos socioculturales fue Valenne Smith (1977) que analizó los cambios derivados de la relación entre residentes o nativos y turistas. Según la autora, cuando dos comunidades entran en contacto, puede iniciarse un proceso de aculturalización o la creación de una nueva cultura germen de la sociedad dominante con tópicos de la dominada.

Este "encontronazo" entre dos comunidades ha suscitado una extensa literatura que coincide al afirmar que el impacto sociocultural más destacable es el cambio o abandono de la cultura local por un proceso de imitación hacia la cultura del turista, a quien los residentes consideran superiores.

El grado de desarrollo económico de la región influye decisivamente el punto de vista o enfoque que se hará del sistema turístico. Según Louise Crandall (1987), los impactos socioculturales del turismo se deriven del dualismo social que se produce cuando llegan nuevas ideologías, estilos de vida, valores... que afectan en el comportamiento de los residentes locales.

Esta nueva realidad llevaría, como consecuencia, el renombrado efecto ejemplo que sucede cuando la sociedad local, en general aquellos más jóvenes, imitan las costumbres y actitudes de los turistas a los que consideran inconscientemente culturalmente superiores. En definitiva, a la banalización de la cultura local que se convertirá en un bien de consumo más para

anteriorment tenia. Finalment destaca la hostilitat que es presenta cap al turisme en algunes societats que pot posar en perill la durabilitat de la destinació turística.

3.3. ELS IMPACTES ECONÒMICS

L'impacte econòmic del turisme és, sens dubte, el més estudiat i investigat al llarg de la història del turisme. Així, l'investigador que desitgi estudiar la incidència que té el turisme sobre l'economia té l'avantatge de disposar de tots aquelles dades i variables quantitatives que es realitzen per a l'anàlisi de l'economia, mentre que aquells que vulguin estudiar els impactes ambientals i socioculturals hauran de basar-se sovint en dades de caràcter més qualitatiu sobre aspectes molt puntuals.

Per Agustín Santana (1997) l'estesa creença de que el turisme pot produir beneficis a molt curt termini constituint-se així en un instrument útil per a la solució de problemes econòmics és un factor determinant pel qual es tendeix a estudiar més l'impacte econòmic que no pas l'ambiental i/o els socioculturals. Una opinió avalada per l'interès creixent i cada cop més gran dels governants dels països del Sud de no pocs països en el turisme.

Aquesta visió es veu fomentada pel conegut com "efecte multiplicador del turisme" o la capacitat del turisme d'influenciar activitats econòmiques que no siguin necessàriament turístiques. Robert Lanquar (1991), ha analitzat aquest efecte multiplicador traient com a conclusió que la inversió primària pot ser considerada com el pol del desen-

uso turístico, perdiendo el significado que anteriormente tenía. Finalmente destaca la hostilidad que se presenta hacia el turismo en algunas sociedades que puede poner en peligro la durabilidad de la destinación turística.

3.3. LOS IMPACTOS ECONÓMICOS

El impacto económico del turismo es, sin duda, el más estudiado e investigado a lo largo de la historia del turismo. Así, el investigador que deseé estudiar la incidencia que tiene el turismo sobre la economía tiene la ventaja de disponer de todos aquellos datos y variables cuantitativas que se realizan para el análisis de la economía, mientras que aquellos que quieran estudiar los impactos ambientales y socioculturales deberán basarse a menudo en datos de carácter más cualitativo sobre aspectos muy puntuales.

Para Agustín Santana (1997) la extendida creencia de que el turismo puede producir beneficios a muy corto plazo constituyéndose así en un instrumento útil para la solución de problemas económicos es un factor determinante por el que se tiende a estudiar más el impacto económico que no el ambiental y/o los socioculturales. Una opinión avalada por el interés creciente y cada vez más grande de los gobernantes de los países del Sur de no pocos países en el turismo.

Esta visión se ve fomentada por el conocido como "efecto multiplicador del turismo" o la capacidad del turismo de influenciar en actividades económicas que no sean necesariamente turísticas. Robert Lanquar (1991), ha

volupament al posar en marxa mecanismes d'acumulació que consistirien en: el multiplicador, que mesura la relació entre la inversió "autònoma" i l'augment de la renda que engendra, i l'accelerador que mesura la relació entre un augment causal del consum i l'augment induït de la inversió.

L'interès per a quantificar l'efecte multiplicador, es produeix quan la despesa turística es filtra a través de l'economia i estimula altres sectors. La perspectiva sostenible pel que fa als projectes de cooperació ha de ser molt sensible a aquest fet ja que el desenvolupament turístic pot ajudar al desenvolupament d'altres activitats com ara l'artesanania, l'agricultura o la pesca. No es d'estranyar, per tant, que en general els projec-

analizado este efecto multiplicador sacando como conclusión que la inversión primaria puede ser considerada como el polo del desarrollo al poner en marcha mecanismos de acumulación que consistirían en: el multiplicador, que mide la relación entre la inversión "autónoma" y el aumento de la renta que engendra, y el acelerador que mide la relación entre un aumento causal del consumo y el aumento inducido de la inversión.

El interés por cuantificar el efecto multiplicador, se produce cuando el gasto turístico se filtra a través de la economía y estimula otros sectores. La perspectiva sostenible en cuanto a los proyectos de cooperación debe ser muy sensible a este hecho ya que el desarrollo turístico

puede ayudar al desarrollo de otras actividades como la artesanía, la agricultura o la pesca. No se de extrañar, por lo tanto, que en general los proyectos de turismo sostenible financiados por entidades de coope-

Foto: Marina Estarellas / Perú

tes de turisme sostenible finançats per entitats de cooperació, s'emmarquin en programes de desenvolupament comunitari integral, aprofitant l'activitat turística per impulsar altres activitats de caràcter tradicional.

La taula realitzada per Pere Fullana i Sílvia Ayuso és en aquest sentit força

ración, se enmarquen en programas de desarrollo comunitario integral, aprovechando la actividad turística para impulsar otras actividades de carácter tradicional.

El cuadro realizado por Pere Fullana y Sílvia Ayuso es en este sentido muy descriptivo:

IMPACTES ECONÒMICS DEL TURISMO

CONSEQUÈNCIES POTENCIALS		
TIPUS D'IMPACTE	Beneficis	<ul style="list-style-type: none"> - Impostos governamentals - Beneficis obtinguts per les instal·lacions turístiques de primera línia (hotels, restaurants, taxis, autobusos, etc.) - Beneficis obtinguts pels proveïdors i serveis de suport als establiments turístics de primera línia. - Renda obtinguda per la població resident en forma de salaris, dividends i ingressos - Beneficis relacionats amb l'activitat turística.
	Creació d'ocupació	<ul style="list-style-type: none"> - Ocupació directa en instal·lacions turístiques - Ocupació indirecta en el sector turístic - Ocupació induïda creada pels ingressos procedents del turisme
	conexió amb d'altres serveis empresarials	<ul style="list-style-type: none"> - Augment de la demanda de bens locals - Augment d'infraestructures - Competència del turisme amb altres sectors econòmics
	Nivell de vida	<ul style="list-style-type: none"> - Augment de la renda - Millora de la distribució de la renda
	costos	<ul style="list-style-type: none"> - Costos d'oportunitat - Costos derivats de les fluctuacions de la demanda turística - Possible inflació derivada de l'activitat turística - Pèrdua de beneficis econòmics potencials (quan els inversors són estrangers).

3.4. L'IMPACTE AMBIENTAL DEL TURISME

L'impacte ambiental és aquell que es produeix per la presència de l'activitat turística en el medi natural. Podríem dir que es tracta de l'impacte més visible del turisme en ser el responsable de la urbanització i desaparició d'elements naturals propis del territori. En aquest sentit, Macià Blàzquez (1989) considera que la urbanització és l'ex-

3.4. EL IMPACTO AMBIENTAL DEL TURISMO

El impacto ambiental es aquel que se produce por la presencia de la actividad turística en el medio natural. Podríamos decir que se trata del impacto más visible del turismo al ser el responsable de la urbanización y desaparición de elementos naturales propios del territorio. En este sentido, Macià Blàzquez (1989) considera que

IMPACTOS ECONÓMICOS DEL TURISMO

CONSECUENCIAS POTENCIALES		
TIPOS DE IMPACTO	Beneficios	<ul style="list-style-type: none"> - Impuestos gubernamentales - Beneficios obtenidos por las instalaciones turísticas de primera línea (hoteles, restaurantes, taxis, autobuses, etc.) - Beneficios obtenidos por los proveedores y servicios de apoyo a los establecimientos turísticos de primera línea. - Renta obtenida por la población residente en forma de salarios, dividendos e ingresos - Beneficios relacionados con la actividad turística.
	Creación de ocupación	<ul style="list-style-type: none"> - Ocupación directa en instalaciones turísticas - Ocupación indirecta en el sector turístico - Ocupación inducida creada por los ingresos procedentes del turismo
	conexión con otros servicios empresariales	<ul style="list-style-type: none"> - Aumento de la demanda de bienes locales - Aumento de infraestructuras - Competencia del turismo con otros sectores económicos
	Nivel de vida	<ul style="list-style-type: none"> - Aumento de la renta - Mejora de la distribución de la renta
	Costes	<ul style="list-style-type: none"> - Costes de oportunidad actividad turística - Costes derivados de las fluctuaciones de la demanda turística - Posible inflación derivada de la actividad turística - Pérdida de beneficios económicos potenciales (cuando los inversores son extranjeros).

ponent màxim d'humanització, que suposa la desaparició de la coberta vegetal i l'eliminació o desplaçament de la fauna silvestre. Les causes i factors que alteren el medi ambient són entre d'altres: les infraestructures i equipaments i en menor mesura les activitats del turista. Assenyala però que els impactes del turisme en el medi natural van més enllà de la destrucció de l'entorn en les àrees urbanitzades.

P. Fullana i S. Ayuso han fet un quadre representatiu dels diferents impactes ambientals el 2001.

la urbanización es el exponente máximo de humanización, que supone la desaparición de la cubierta vegetal y la eliminación o desplazamiento de la fauna silvestre. Las causas y factores que alteran el medio ambiente son entre otros: las infraestructuras y equipamientos y en menor medida las actividades del turista. Señala pero que los impactos del turismo en el medio natural van más allá de la destrucción del entorno en las áreas urbanizadas.

P. Fullana y S. Ayuso han hecho un cuadro representativo de los diferentes impactos ambientales en el 2001.

IMPACTES AMBIENTALS DEL TURISMO

TIPUS D'IMPACTE I CONSEQÜÈNCIES POTENCIALS

ÀMBIT DE L'IMPACTE AMBIENTAL	El medi aquàtic	<ul style="list-style-type: none"> - Problemes relacionats amb el tractament d'escombraries. - Contaminació de les aigües subterrànies i marines per abocament d'aigües residuals, vessaments de d'olis/petroli (pol·lució microbiològica de les aigües i aparició de malalties infeccioses) - Esgotament de subministra- 	<ul style="list-style-type: none"> ment d'aigües subterrànies i superficials (salinització dels aqüífers) - Introducció per mitjà d'embarcacions d'espècies al·lòctones marines - Floració d'aigües estancades - Ocupació i dessecació de llacunes i albuferes.
	El medi atmosfèric	<ul style="list-style-type: none"> - Contaminació de l'aire per emissions de vehicles, combustió de carburants per a calefacció i il·luminació 	<ul style="list-style-type: none"> - Contaminació lumínica - Contaminació acústica i visual a les immediacions dels aeroports.
	El medi terrestre	<ul style="list-style-type: none"> - Canvis en la cobertura vegetal per espaiament per a edificacions turístiques - Erosió i compactació de sols causant augment de vessament superficial i erosió (transformació de les condicions edàfiques i dinàmica del drenatge) - Proliferaçió de la desertització 	<ul style="list-style-type: none"> i els incendis. Augment del risc de desprendiments i allaus. - Deixalles en medis naturals (residus d'enderroc, fems etc.) - Danys a estructures geològiques (impactes per vibracions) - Contaminació acústica per transport i activitats turístiques
	El medi biòtic (Flora i fauna)	<ul style="list-style-type: none"> - Trencament de l'equilibri ecològic. Destrucció d'hàbitats naturals (trastorn dels hàbits de reproducció i depredació de la fauna). - Canvis en la diversitat d'espècies i introducció d'espècies no autòctones (competència intraespecífica) - Canvis en les migracions, en els 	<ul style="list-style-type: none"> nivells reproductius i en la composició de les espècies. - Eliminació d'animals per caça o comerç de souvenirs o senzillament per incapacitat d'adaptació a l'entorn. - Creació de reserves naturals, parcs naturals i restauració d'hàbitats.
	El medi antròpic	<ul style="list-style-type: none"> - Sobrecàrrega de les infraestructures (increment del consum i esgotament global de combustibles fòssils per a generar energia) - Segregació dels residents locals - Desenvolupament urbà no integrat en el paisatge o pol·lució arquitectònica. Alteració del paisatge natural i urbà. Abandonament 	<ul style="list-style-type: none"> de l'agricultura i degradació de l'espai rural - Arquitectura diferent a l'estil tradicional - Restauració i preservació d'edificis i llocs històrics - Embelliment i restauració del patrimoni arquitectònic.

IMPACTOS AMBIENTALES DEL TURISMO
TIPO DE IMPACTO Y CONSECUENCIAS POTENCIALES

ÁMBITO DEL IMPACTO MEDIOAMBIENTAL	El medio acuático	<ul style="list-style-type: none"> - Problemas relacionados con el tratamiento de basuras. - Contaminación de las aguas subterráneas y marinas por vertido de aguas residuales, derramamientos de aceites/petróleos (polución microbiológica de las aguas y aparición de enfermedades infecciosas) 	<ul style="list-style-type: none"> - Agotamiento de suministro de aguas subterráneas y superficiales (salinización de los acuíferos) - Introducción por medio de embarcaciones de especies alóctonas marines - Floración de aguas estancadas - Ocupación y desecación de lagunas y albuferas.
	El medio atmosférico	<ul style="list-style-type: none"> - Contaminación del aire por emisiones de vehículos, combustión de carburantes para calefacción e iluminación 	<ul style="list-style-type: none"> - Contaminación lumínica - Contaminación acústica y visual en las inmediaciones de los aeropuertos.
	El medio terrestre	<ul style="list-style-type: none"> - Cambios en la cobertura vegetal por espaciamiento para edificaciones turísticas - Erosión y compactación de suelos causando aumento de derramamiento superficial y erosión (transformación de las condiciones edáficas y dinámica del drenaje) - Proliferación de la desertización y 	<ul style="list-style-type: none"> los incendios. Aumento del riesgo de desprendimientos y aludes. - Restos en medios naturales (residuos de cascotes, estiércoles etc.) - Daños a estructuras geológicas (impactos por vibraciones) - Contaminación acústica por transporte y actividades turísticas
	El medio biótico (Flora y fauna)	<ul style="list-style-type: none"> - Rotura del equilibrio ecológico. Destrucción del hábitat natural (trastorno de los hábitos de reproducción y depredación de la fauna). - Cambios en la diversidad de especies e introducción de especies no autóctonas (competencia intraespecífica) - Cambios en las migraciones, en 	<ul style="list-style-type: none"> los niveles reproductivos y en la composición de las especies. - Eliminación de animales por caza o comercio de souvenirs o sencillamente por incapacidad de adaptación al entorno. - Creación de reservas naturales, parques naturales y restauración de hábitats.
	El medio antrópico	<ul style="list-style-type: none"> - Sobrecarga de las infraestructuras (incremento del consumo y agotamiento global de combustibles fósiles para generar energía) - Segregación de los residentes locales - Desarrollo urbano no integrado en el paisaje o polución arquitectónica. Alteración del paisaje natural 	<ul style="list-style-type: none"> y urbano. Abandono de la agricultura y degradación del espacio rural - Arquitectura diferente al estilo tradicional - Restauración y preservación de edificios y lugares históricos - Embellecimiento y restauración del patrimonio arquitectónico.

És important deixar clar que el deteriorament ambiental pot comportar una pèrdua d'atractiu turístic i, per tant, una baixada en la demanda. A mesura que el procés turístic s'ha anat desenvolupant, els mateixos empresaris turístics han anat prenent consciència sobre la necessitat de preservar l'entorn al llarg del temps per tal d'assegurar el seu futur econòmic.

Foto: Espiral

Tenguent en compte que la durabilitat és un dels objectius de qualsevol tipus de projecte de cooperació relacionat amb la producció econòmica, aquests han de valorar molt sensiblement l'impacte ambiental atès que en definitiva és el seu mode de producció.

Els impactes ambientals del turisme acaben repercutint directament sobre la població. Gran part de les destinacions turístiques amb un nivell de desenvolupament avançat presenten problemes a l'hora d'abordar el tractament de residus i la depuració d'aigües residuals i en general les conseqüències del desenvolupament turístic no planificat. Al Sud els problemes poden mostrar-se de manera més aguda. Els abocadors de deixalles a Amèrica Central, on viuen milers de persones coneguts com a pepenadores, en són una bona mostra, sense comptar amb d'altres problemàtiques tant o més greus com ara la tala indiscriminada

Es importante dejar claro que el deterioro ambiental puede comportar una pérdida de atractivo turístico y, por lo tanto, una bajada en la demanda. A medida que el proceso turístico se ha ido desarro-

llando, los mismos empresarios turísticos han ido tomando conciencia sobre la necesidad de preservar el entorno a lo largo del tiempo por tal de asegurar su futuro económico.

Teniendo en cuenta que la durabilidad es uno de los objetivos de cualquier tipo de proyecto de cooperación relacionado con la producción económica, estos deben valorar muy sensiblemente el impacto ambiental entendiendo que en definitiva es su modo de producción.

Los impactos ambientales del turismo acaban repercutiendo directamente sobre la población. Gran parte de las destinaciones turísticas con un nivel de desarrollo avanzado presentan problemas a la hora de abordar el tratamiento de residuos y la depuración de aguas residuales y en general las consecuencias del desarrollo turístico no planificado. En el Sur los problemas pueden mostrarse de manera más aguda. Los vertederos de restos en América Central, donde viven miles de personas conocidos como pepenadores, son una buena muestra, sin contar con otras proble-

d'arbres i els posteriors desprendiments de terra que afecten en no poques vegades als habitants més pobres que malviuen als extraradis de les ciutats.

El turisme però es pot veure com a una oportunitat per a la preservació del medi ambient. La protecció de vastes àrees naturals que altrament hagués-sin desaparegut per altres usos i la creació de parcs naturals n'és un exemple. És important deixar clar que el deteriorament ambiental pot comportar una pèrdua d'atractiu turístic i, per tant, una baixada en la demanda. Per això, a mesura que el procés turístic s'ha anat desenvolupant, els mateixos empresaris turístics han anat prenent consciència sobre la necessitat de preservar l'entorn al llarg del temps per tal d'assegurar el seu futur econòmic. Per tant tenguent en compte que la durabilitat és un dels objectius de qualsevol tipus de projecte de cooperació relacionat amb la producció econòmica, aquests han de valorar molt sensiblement la sostenibilitat del projecte atès que en definitiva serà el seu mode de producció.

Foto: Tucuma Nova / Brasil

máticas tanto o más graves como la tala indiscriminada de árboles y los posteriores desprendimientos del suelo que afectan no pocas veces a los habitantes más pobres que malviven en los extraradios de las ciudades

El turismo pero se puede ver como una oportunidad para la preservación del medio ambiente. La protección de vastas áreas naturales que de otro modo habrían desaparecido por otros usos y la creación de parques naturales es un ejemplo. Es importante dejar claro que el deterioro ambiental puede comportar una pérdida de atractivo turístico y, por lo tanto, una bajada en la demanda. Por ello, a medida que el proceso turístico se ha ido desarrollando, los mismos empresarios turísticos han ido tomando conciencia sobre la necesidad de preservar el entorno a lo largo del tiempo por tal de asegurar su futuro económico. Por lo tanto teniendo en cuenta que la durabilidad es un de los objetivos de cualquier tipo de proyecto de cooperación relacionado con la producción económica, estos deben valorar muy sensiblemente la sostenibilidad del proyecto logrado que en definitiva será su modo de producción.

3.5. LA SOSTENIBILITAT COM A RESPOSTA ALS IMPACTES NEGATIUS DEL TURISME

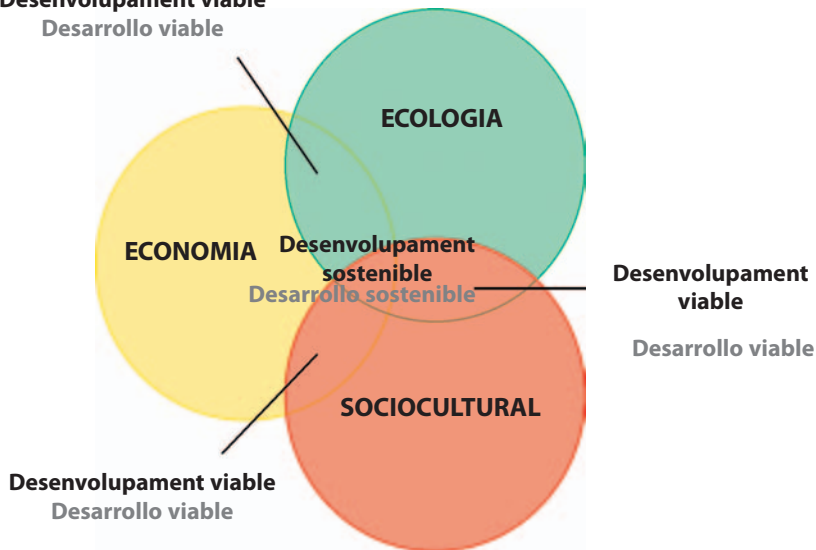
En general, s'accepta per desenvolupament sostenible la definició formulada per la Comissió Mundial del Medi Ambient i el Desenvolupament del 1988 que el defineix com "aquell desenvolupament que satisfà les necessitats de la generació present sense comprometre la capacitat de les generacions futures per satisfer les seves pròpies necessitats". El turisme sostenible, a més, és un terme d'ús generalitzat per a referir-se a aquell que persegueix uns objectius més enllà del benefici estrictament econòmic buscant un equilibri entre el benefici econòmic, la preservació del medi ambient i la millora de la qualitat de vida dels residents locals respectant el context cultural on es troben ubicats.

3.5. LA SOSTENIBILIDAD COMO RESPUESTA A LOS IMPACTOS NEGATIVOS DEL TURISMO

En general, se acepta por desarrollo sostenible la definición formulada por la Comisión Mundial del Medio Ambiente y el Desarrollo del 1988 que lo define como "aquel desarrollo que satisface las necesidades de la generación presente sin comprometer la capacidad de las generaciones futuras por satisfacer sus propias necesidades". El turismo sostenible, además, es un término de uso generalizado para referirse a aquel que persigue unos objetivos más allá del beneficio estrictamente económico buscando un equilibrio entre el beneficio económico, la preservación del medio ambiente y la mejora de la calidad de vida de los residentes locales respetando el contexto cultural donde se encuentran ubicados.

Desenvolupament viable

Desarrollo viable

Desenvolupament viable

Desarrollo viable

Desenvolupament viable

Desarrollo viable

Les diferents investigacions sobre impactes del turisme tenen, per norma general, l'objectiu d'avaluar el nivell d'impacte amb la finalitat d'establir polítiques que ajudin minimitzar-los. Per això, han centrat la seva atenció en determinar el llindar o capacitat de càrrega que determina els límits del desenvolupament, si bé aquesta és a hores d'ara molt teòrica i dependrà en gran mesura de la concepció que es tengui del que es desenvolupa en cada cas. O'Reilly (1986) estableix diferents definicions sobre la capacitat de càrrega:

- **Capacitat de càrrega física:** són els límits, o bé pel que fa a la capacitat del sistema productiu per a subministrar serveis turístics, o bé pel que fa a la capacitat d'una àrea d'absorbir turistes.

- **Capacitat de càrrega psicològica o de percepció:** límits pel que fa a la satisfacció de qui visita. Pot definir-se com el màxim nombre de persones que poden usar una àrea, sense que provoqui una alteració inacceptable en l'experiència dels visitants.

- **Capacitat de càrrega social:** límits basats en la tolerància dels habitants respecte dels visitants. En destinacions turístiques es poden donar actituds negatives cap als turistes que poden, al seu torn, afectar al desenvolupament turístic. Pot definir-se com el nivell d'activitat turística per sobre del qual es produeix un canvi negatiu en la població local.

- **Capacitat de càrrega econòmica:** límits basats en l'equilibri entre els

Las diferentes investigaciones sobre impactos del turismo tienen, por norma general, el objetivo de evaluar el nivel de impacto con la finalidad de establecer políticas que ayuden a minimizarlos. Por ello, han centrado su atención en determinar el umbral o capacidad de carga que determina los límites del desarrollo, si bien esta es en estos momentos muy teórica y dependerá en gran medida de la concepción que se tenga de lo que se desarrolle en cada caso. O'Reilly (1986) establece diferentes definiciones sobre la capacidad de carga:

- **Capacidad de carga física:** son los límites, o bien en lo concerniente a la capacidad del sistema productivo para suministrar servicios turísticos, o bien en lo concerniente a la capacidad de un área de absorber turistas.

- **Capacidad de carga psicológica o de percepció:** límites en lo concerniente a la satisfacción de quien visita. Puede definirse como el máximo número de personas que pueden usar una área, sin que provoque una alteración inaceptable en la experiencia de los visitantes.

- **Capacidad de carga social:** límites basados en la tolerancia de los habitantes respecto de los visitantes. En destinaciones turísticas se pueden dar actitudes negativas hacia los turistas que pueden, en su turno, afectar en el desarrollo turístico. Puede definirse como el nivel de actividad turística por sobre del cual se produce un cambio negativo en la población local.

- **Capacidad de carga económica:**

beneficis econòmics i els impactes negatius que genera l'activitat turística sobre les economies locals. Es tracta d'evitar, en la mesura del possible, les posicions de monocultiu sectorial i d'aprofitar les pròpies oportunitats ofertes pel turisme per a renovar els sectors tradicionals i estimular el desenvolupament econòmic. Pot definir-se com la capacitat d'absorbir les funcions turístiques sense desplaçar activitats econòmiques locals i desitjables.

Al llarg dels últims anys s'han pres diferents mesures per tal de fomentar el desenvolupament sostingut a nivell ambiental. S'han establert així diferents indicadors de sostenibilitat que tenen per funció establir el lílindar de tolerància o capacitat de càrrega (M. Blàzquez, I. Murray i Joana Ma., 2002). En aquest sentit cal apuntar que la superació de la capacitat de càrrega esdevé un concepte molt més quantificable que no pas en els impactes socioculturals. És important destacar que no existeix un consens a l'hora de determinar què podem definir com a sostenibilitat cultural i menys encara capacitat de càrrega cultural atès que la cultura, com a constructe social, no és quel-

límites basados en el equilibrio entre los beneficios económicos y los impactos negativos que genera la actividad turística sobre las economías locales. Se trata de evitar, en la medida de lo posible, las posiciones de monocultivo sectorial y de aprovechar las propias oportunidades ofrecidas por el turismo para renovar los sectores tradicionales y estimular el desarrollo económico. Puede definirse como la capacidad de absorber las funciones turísticas sin desplazar actividades económicas locales y deseables.

A lo largo de los últimos años se han tomado diferentes medidas para fomentar el desarrollo sostenido a nivel ambiental. Se han establecido así diferentes indicadores de sostenibilidad que tienen por función establecer el umbral de tolerancia o capacidad de carga

(M. Blàzquez, I. Murray y Joana Ma., 2002). En este sentido hay que apuntar que la superación de la capacidad de carga es un concepto mucho más cuantificable que no el de los impactos socioculturales. Es importante destacar que no existe un consenso a la hora de determinar qué podemos definir como sostenibilidad cultural y menos aún

Foto: Tucuma Nova / Brasil

com estàtic i com a element dinàmic presenta una constant evolució.

Un dels indicadors més usats darrerament és el de "Petjada ecològica" que, segons Jordi Gascón i Ernest Canyada (2005), té per funció mesurar l'apropiació de superfície biològicament activa per part de la població humana per a cobrir el seu consum de recursos, energia i infraestructures. Si es concep la terra com una reserva de capital natural que cada any produeix uns interessos en forma de recursos naturals renovables, la sostenibilitat medioambiental exigeix que la humanitat visqui dels interessos i no del capital que els genera.

3.6. LA SOSTENIBILITAT: UNA NECESSITAT DEL SUD I DEL NORD

El terme desenvolupament sostenible sorgeix com a conseqüència de la preocupació per l'excessiva explotació dels recursos del planeta. La publicació de l'informe *Los límites del crecimiento* (Meadows et al., 1972) va suposar un decisiu avís sobre les possibles conseqüències indesitjables del creixement econòmic. L'evolució prevista a l'informe respecte a les variables com la població mundial, la producció industrial, la disponibilitat de matèries primeres, la contaminació o la producció d'aliments presentava perspectives clarament negatives per a les primeres dècades del segle XXI, en cas de continuar les tendències observades.

L'èxit de l'informe Meadows va motivar el replantejament d'algunes idees. Fins llavors, existia un acord bastant gene-

capacidad de carga cultural entendiendo que la cultura, como construcción social, no es algo estático y como elemento dinámico presenta una constante evolución.

Uno de los indicadores más usados últimamente es el de "Huella ecológica" que, según Jordi Gascón y Ernest Canyada (2005), tiene por función medir la apropiación de superficie biológicamente activa por parte de la población humana para cubrir su consumo de recursos, energía e infraestructuras. Si se concibe la tierra como una reserva de capital natural que cada año produce unos intereses en forma de recursos naturales renovables, la sostenibilidad medioambiental exige que la humanidad viva de los intereses y no del capital que los genera.

3.6. LA SOSTENIBILIDAD: UNA NECESIDAD DEL SUR Y DEL NORTE

*El término desarrollo sostenible surge como consecuencia de la preocupación por la excesiva explotación de los recursos del planeta. La publicación del informe *Los límites del crecimiento* (Meadows et al., 1972) supuso un decisivo aviso sobre las posibles consecuencias indeseables del crecimiento económico. La evolución prevista en el informe con respecto a las variables como la población mundial, la producción industrial, la disponibilidad de materias primas, la contaminación o la producción de alimentos presentaba perspectivas claramente negativas para las primeras décadas del siglo XXI, en caso de continuar las tendencias observadas.*

ral sobre el que significava i suposava el desenvolupament: el desenvolupament s'associava exclusivament al creixement econòmic. A partir de l'informe Meadows, pel contrari, no podia considerar-se com a model de desenvolupament basat en el creixement, ja que, a mig termini, aquest podria acabar amb els recursos naturals o amenaçar la vida al planeta. El model desenvolupista, per altra banda, assumia que el subdesenvolupament era superable mitjançant una sèrie d'etapes. D'aquesta manera, els països menys desenvolupats anirien acostant-se progressivament als nivells de benestar i consum dels més avançats. Malgrat això, en acceptar-se que els recursos acabarien essent insuficients agafant com a referència els nivells del 70, no seria ja físicament possible l'equiparament internacionals dels nivells de consum "cap amunt" mitjançant la universalització del model de desenvolupament dels països industrialitzats cap als més pobres.

Les conclusions de Los límites del crecimiento foren criticades, considerades com una amenaça de fre per als països en expansió econòmica. També es va dir que no tenien en compte els avanços tècnics o els nous descobriments de matèries primeres. Encara que les crítiques eren en part certes, entrat el segle XXI els problemes s'han agreujat notablement de manera que ni les noves reserves ni els avanços tecnològics els estan solucionant. En aquesta conclusió arribaren els mateixos autors de l'informe Meadows en replantejar i millorar el seu model en un nou estudi a principis dels 90. Els problemes més greus actualment es

El éxito del informe Meadows motivó el replanteo de algunas ideas. Hasta entonces, existía un acuerdo bastando general sobre lo que significaba y suponía el desarrollo: el desarrollo se asociaba exclusivamente al crecimiento económico. A partir del informe Meadows, por el contrario, no podía considerarse como modelo de desarrollo basado en el crecimiento, ya que, a medio plazo, este podría acabar con los recursos naturales o amenazar la vida en el planeta. El modelo desarrollista, por otra lado, asumía que el subdesarrollo era superable mediante una serie de etapas. De esta manera, los países menos desarrollados irían acercándose progresivamente a los niveles de bienestar y consumo de los más avanzados. A pesar de esto, al aceptarse que los recursos acabarían siendo insuficientes cogiendo como referencia los niveles de 70, no sería ya físicamente posible equiparaciones internacionales de los niveles de consumo "hacia arriba" mediante la universalización del modelo de desarrollo de los países industrializados hacia los más pobres.

Las conclusiones de Los límites del crecimiento fueron criticadas, consideradas como una amenaza de freno para los países en expansión económica. También se dijo que no tenían en cuenta los avances técnicos o los nuevos descubrimientos de materias primas. Aunque las críticas eran en parte ciertas, entrado el siglo XXI los problemas se han agravado notablemente de manera que ni las nuevas reservas ni los avances tecnológicos los están solucionando. En esta conclusión llegaron los mismos autores del informe

UN / Photo Evan Schneider / Senegal

deuen a l'efecte hivernacle i al canvi climàtic, la contaminació d'aigües i aire, la destrucció massiva de recursos naturals (desforestació, erosió, exhauriment de la pesca, pèrdua de biodiversitat, etc.) i la disminució de la capa d'ozó. Dins de la gravetat, els més urgents, són els derivats de l'excés de residus i emissions, per davant de la escassetat de matèries primeres.

L'abast i evidència dels problemes ecològics, així com la seva dimensió planetària, han fet que al llarg de les darreres dècades es succeeixin iniciatives tractant de cercar solucions. Es va constituir, per exemple, la Comissió Mundial del Medi Ambient i el Desenvolupament per les Nacions Unides al 1984, per dissenyar estratègies que frenessin el deteriorament ambiental. Les conclusions dels estudis de la Comissió es recolliren en el

Meadows a replantar y mejorar su modelo en un nuevo estudio a principios de los 90. Los problemas más graves actualmente se deben al efecto invernadero y al cambio climático, la contaminación de aguas y aire, la destrucción masiva de recursos naturales (deforestación, erosión, agotamiento de la pesca, pérdida de biodiversidad, etc.) y la disminución de la capa de ozono. Dentro de la gravedad, los más urgentes, son los derivados del exceso de residuos y emisiones, por encima de la escasez de materias primas.

El alcance y evidencia de los problemas ecológicos, así como su dimensión planetaria, han hecho que a lo largo de las últimas décadas se sucedan iniciativas tratando de buscar soluciones. Se constituyó, por ejemplo, la Comisión Mundial del Medio Ambiente y el Desarrollo por las

nomenat Informe Brundland (1988) que va popularitzar el terme “desenvolupament sostenible” i la seva definició.

Posteriorment, la Cimera de la Terra, o la Conferència de Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament, celebrada a Río el 1992, varen reflectir la urgència d'actuar i va concloure amb diversos acords (alguns incomplets, com el de la reducció d'emissions de gas) i la creació de la Comissió per al Desenvolupament Sostenible. També es varen aprovar a Río els punts de l'Agenda 21, que reuneix els objectius mediambientals a nivell mundial per al segle XXI. La idea de l'Agenda 21 resulta positiva en quan reflex de la necessitat d'actuacions i planificació internacionals per donar resposta als problemes ambientals. Malgrat això, la seva redacció resulta confusa. Per una banda es proposen com objectiu superar el subdesenvolupament i els problemes ambientals, alguns programes basats en el reforçament de l'autonomia dels Estats i la seva tasca planificadora. Contradictòriament, la defensa del dogma lliberal s'imposà malgrat els seus efectes negatius en relació amb aquests objectius (Bermejo, 1996).

A poc a poc però ha anat quallant la consciència sobre la necessitat de preservar els recursos i millorar la qualitat de vida dels habitants dels països del Sud. Aquesta consciència ve en gran part determinada per la irrupció a partir dels anys noranta dels actuals fluxos migratoris i la cada vegada major interdependència derivada del procés de

Naciones Unidas el 1984, para diseñar estrategias que frenasen el deterioro ambiental. Las conclusiones de los estudios de la Comisión se recogieron en el nombrado Informe Brundland (1988) que popularizó el término “desarrollo sostenible” y su definición.

Posteriormente, la Cimera de la Tierra, o la Conferencia de Naciones Unidas sobre Medio Ambiente y Desarrollo, celebrada en Río el 1992, reflejaron la urgencia de actuar y concluyó con varios acuerdos (algunos incumplidos, como el de la reducción de emisiones de gas) y la creación de la Comisión para el Desarrollo Sostenible. También se aprobaron en Río los puntos de la Agenda 21, que reúnen los objetivos medioambientales a nivel mundial para el siglo XXI. La idea de la Agenda 21 resulta positiva en cuanto reflejo de la necesidad de actuaciones y planificación internacionales para dar respuesta a los problemas ambientales. A pesar de esto, su redacción resulta confusa. Por un lado se proponen como objetivos superar el subdesarrollo y los problemas ambientales, algunos programas basados en la afirmación de la autonomía de los Estados y su tarea planificadora. Contradictoriamente, la defensa del dogma liberal se impuso a pesar de sus efectos negativos en relación con estos objetivos (Bermejo, 1996).

Poco a poco pero ha ido cuajando la conciencia sobre la necesidad de preservar los recursos y mejorar la calidad de vida de los habitantes de los países del Sur. Esta conciencia se ve en gran parte determinada por la irrupción a partir de los años noventa de los

Foto: Joana Barceló / Etiòpia

globalització. D'altra banda, des de l'empresariat es pren consciència sobre la necessitat d'ajudar al desenvolupament de les comunitats que, no en va, formen part dels seus factors de producció.

Un problema bàsic que planteja la sostenibilitat mediambiental és la seva incompatibilitat amb un creixement econòmic com el present. Els consums i emissions actuals ja són insostenibles i, si s'ampliaren als països del Sud als nivells de la OCDE, la situació ecològica del món seria molt pitjor, ja que es requeririen 10 vegades més. A tot això, s'hi afegeix la tendència de creixement de la població mundial, que entre 1970 i 2000 va passar de 3.600 a 6.000 milions de persones. Els problemes ecològics són causats en part per aquest augment, encara que s'ha de recordar que la major part dels recursos es consumeixen als països del Nord amb densitats de població altíssi-

actuales flujos migratorios y la cada vez mayor interdependencia derivada del proceso de globalización. Por otro lado, desde el empresariado se toma conciencia sobre la necesidad de ayudar en el desarrollo de las comunidades que, no en vano, forman parte de sus factores de producción.

Un problema básico que plantea la sostenibilidad medioambiental es su incompatibilidad con un crecimiento económico como el presente. Los consumos y emisiones actuales ya son insostenibles y, si se ampliaran a los países del Sur a los niveles de la OCDE, la situación ecológica del mundo sería mucho peor, ya que se requerirían 10 veces más. A todo eso, se añade la tendencia de crecimiento de la población mundial, que entre 1970 y 2000 pasó de 3.600 a 6.000 millones de personas. Los problemas ecológicos son causados en parte por este aumento, aunque se debe recordar que la mayor

mes en alguns casos. La constatació de la insostenibilitat està duent a un consens de necessitat de disminució a la meitat de les emissions i utilització de recursos. Nombrosos especialistes, agrupats en el club Factor 10, proposen reduccions de fins un 90% als països del Nord per fer possible la sostenibilitat, pensant en els augments necessaris en països del Sud per aconseguir l'equitat a nivell mundial (Bermejo, 2000).

Malgrat la quantitat d'advertències i estudis sobre el tema, els economistes ortodoxos es resisteixen a admetre la limitació al creixement. La defensa del mercat aconsella introduir els costos ambientals com externalitats, de manera que els preus reflecteixin correctament tots els costos. Però, la valoració dels aspectes com les funcions d'un ecosistema inviable i, a la pràctica, el mecanisme de mercat no ha realitzat una gestió sostenible dels bens naturals, que sí estan valorats. Es sol al·legar que un nivell econòmic elevat és requisit previ per poder preocupar-se per la natura i dedicar recursos a la seva conservació. La realitat, com s'ha vist, és que el propi creixement és causant del deteriorament i que reparar pot ser més costós que prevenir.

Per això altres autors arriben a afirmar que les activitats de defensa ambiental poden suposar un impuls econòmic,

parte de los recursos se consumen en los países del Norte con densidades de población altísimas en algunos casos. La constatación de la insostenibilidad está llevando a un consenso de necesidad de disminución a la mitad de las emisiones y utilización de recursos. Numerosos especialistas, agrupados en el club Factor 10, proponen reducciones de hasta un 90% en los países del Norte para hacer posible la sostenibilidad, pensando en los aumentos necesarios en países del Sur para lograr la equidad a nivel mundial (Bermejo, 2000).

UN / Photo DPI / Armènia

A pesar de la cantidad de advertencias y estudios sobre le tema, los economistas ortodoxos se resisten a admitir la limitación en el

crecimiento. La defensa del mercado aconseja introducir los costes ambientales como externalidades, de manera que los precios reflejen correctamente todos los costes. Sin embargo, la valoración de los aspectos como las funciones de un ecosistema inviable y, a la práctica, el mecanismo de mercado no ha realizado una gestión sostenible de los bienes naturales, que sí están valorados. Se suele alegar que un nivel económico elevado es requisito previo para poder preocuparse por la naturaleza y dedicar recursos a su conservación. La realidad, como se ha visto, es que el propio crecimiento es causante del deterioro y que reparar puede ser más costoso que prevenir.

cosa que s'oposa a la tendència de considerar-les com una càrrega. La pràctica demostra que inclús els governs amb una elevada consciència ecològica, com els d'Alemanya o Suècia, tendeixen a retallar aquestes iniciatives en cas de crisi. En definitiva, es tracta de negar l'evident necessitat de moderar l'exagerat consum de recursos dels països del Nord. Les tendències més optimistes afirmen que la tecnologia donarà resposta quan sigui necessari, però, encara que les millores són necessàries i s'han d'aplicar amb urgència, això no és suficient per a la sostenibilitat.

Per altra banda, la cura del medi ambient no es pot seguir veient com una càrrega o un luxe; es tracta de recursos i riquesa que, en molts casos s'està dilapant sense contraprestació, especialment en països del Sud.

Una verdadera sostenibilitat requereix, a nivell de recursos, no utilitzar més recursos renovables dels que se generen i minimitzar la utilització dels no renovables. En el que es refereix a emissions i residus, haurien de generar-se només aquells que es poden reciclar (evitant especialment els no biodegradables) i sense superar la capacitat d'absorció del sistema. La consecució d'aquests objectius fa necessari un profund canvi d'hàbits i estructures. El comportament global

Por esto otros autores llegan a afirmar que las actividades de defensa ambiental pueden suponer un impulso económico, cosa que se opone a la tendencia de considerarlas como una carga. La práctica demuestra que incluso los gobiernos con una elevada conciencia ecológica, como los de Alemania o Suecia, tienden a recortar estas iniciativas en caso de crisis. En definitiva, se trata de negar la evidente necesidad de moderar el exagerado consumo de recursos de los países del Norte. Las tendencias más optimistas afirman que la tecnología dará respuesta cuando sea necesario, sin embargo, aunque las mejoras son necesarias y se deben aplicar con urgencia, eso no es suficiente para la sostenibilidad.

Ewea / Winter

Por otro lado, el cuidado del medio ambiente no se puede seguir viendo como una carga o un lujo; se trata de recursos y riqueza que, en muchos casos se está dilatando sin contraprestación, especialmente en países del Sur.

Una verdadera sostenibilidad requiere, a nivel de recursos, no utilizar más recursos renovables de los que se generan y minimizar la utilización de los no renovables. En lo que se refiere a emisiones y residuos, deberían generarse sólo aquellos que se pueden reciclar (evitando especialmente los no biode-

del sistema econòmic mundial no ha de tancar els cicles dels material sinó allargar-los, i és clarament ineficient en quan a la utilització d'energia. Els esforços realitzats fins ara no han aconseguit frenar les emissions de gas ni el malbaratament de recursos i autors com, Bermejo (2000), proposen un canvi mitjançant sistemes econòmics que imitin a la naturalesa.

Una de les objeccions principals a la sostenibilitat és la que es refereix a la possibilitat de coartar el creixement de les economies del Sud, amb grans mancances. Sutcliffe (1995) proposa la fusió dels objectius desitjables, com són el Desenvolupament Humà i la sostenibilitat en un Desenvolupament humà sostenible. En ambdós casos es precisa una redistribució: en el cas del desenvolupament humà, cap als marginats actuals, i, en el de sostenibilitat, cap a les generacions futures. Els recursos per aquesta distribució són difícils donades les relacions de poder, però la moderació del consum dels rics és imprescindible per a apropar-se a un desenvolupament humà sostenible.

Centrem-nos per un moment en el que suposa el concepte de Desenvolupament Humà dins totes aquestes teories sobre desenvolupament i sostenibilitat. El Desenvolupament Humà fa referència al procés d'ampliació de les opcions i capacitats de les persones, que es concreta en una millora de l'esperança de vida, la salut, l'educació i l'accés als recursos necessaris per un nivell de vida digne. La formulació d'aquest enfocament sorgeix a principis dels anys 90 com a resultat d'un procés de

gradables) y sin superar la capacidad de absorción del sistema. La consecución de estos objetivos hace necesario un profundo cambio de hábitos y estructuras. El comportamiento global del sistema económico mundial no debe cerrar los ciclos de los materiales sino alargarlos, y es claramente ineficiente en cuanto a la utilización de energía. Los esfuerzos realizados hasta ahora no han logrado frenar las emisiones de gas ni la deterioración de recursos y autores como, Bermejo (2000), proponen un cambio mediante sistemas económicos que imiten a la naturaleza.

Una de las objeciones principales a la sostenibilidad es la que se refiere a la posibilidad de coartar el crecimiento de las economías del Sur, con grandes faltas. Sutcliffe (1995) propone la fusión de los objetivos deseables, como son el Desarrollo Humano y la sostenibilidad en un Desarrollo humano sostenible. En ambos casos se precisa una redistribución: en el caso del desarrollo humano, hacia los marginados actuales, y, en la de sostenibilidad, hacia las generaciones futuras. Los recursos para esta distribución son difíciles dadas las relaciones de poder, pero la moderación del consumo de los ricos es imprescindible para acercarse a un desarrollo humano sostenible.

Centrémonos por un momento en lo que supone el concepto de Desarrollo Humano dentro de todas estas teorías sobre desarrollo y sostenibilidad. El Desarrollo Humano hace referencia al proceso de ampliación de las opciones y capacidades de las personas, que se

crítica a l'economia del Desenvolupament dominant, que es caracteritzava per proposar el creixement econòmic com a objectiu; pel contrari, el desenvolupament humà afirma que aquest no ha de ser l'objectiu central del desenvolupament, sinó només un dels seus referents.

Cal destacar que als darrers fòrums de desenvolupament sostenible de Johannesburg (2002) i a la cimera de les Nacions Unides per al desenvolupament sostenible (1999) s'instà als governs a aprofitar al màxim les possibilitats del desenvolupament turístic amb miras a eradicar la pobresa elaborant estratègies adequades amb tots els agents i les comunitats locals indígenes (Amparo Sancho. 2005).

Com a conclusió general, pot dir-se que la preocupació pel medi ambient i la consciència dels límits del creixement han suposat un pas endavant i han canviat la concepció del desenvolupament. Malgrat això, en molt casos, no s'han assumit els profunds canvis necessaris en els models econòmics i socials, les pautes de consum, etc. pel que es tendeix a insistir més en altres tipus de solucions, com les basades exclusivament en el control de la població.

concreta en una mejora de le esperanza de vida, la salud, la educación y el acceso a los recursos necesarios para un nivel de vida digno. La formulación de este enfoque surge a principios de los años 90 como resultado de un proceso de crítica a la economía del Desarrollo dominante, que se caracterizaba por proponer el crecimiento económico como objetivo; por el contrario, el desarrollo humano afirma que este no debe ser el objetivo central del desarrollo, sino sólo uno de sus referentes.

Hay que destacar que en los últimos foros de desarrollo sostenible de Johannesburg (2002) y en la cima de las Naciones Unidas para el desarrollo sostenible (1999) se instó a los gobiernos a aprovechar al máximo las posibilidades del desarrollo turístico con miras a erradicar la pobreza elaborando estrategias adecuadas con todos los agentes y las comunidades locales indígenas (Amparo Sancho. 2005).

Como conclusión general, puede decirse que la preocupación por el medio ambiente y la conciencia de los límites del crecimiento han supuesto un paso adelante y han cambiado la concepción del desarrollo. A pesar de esto, en muchos casos, no se han asumido los profundos cambios necesarios en los modelos económicos y sociales, las pautas de consumo, etc. por lo que se tiende a insistir más en otro tipo de soluciones, como las basadas exclusivamente en el control de la población.

4. CONCLUSIONS

4. CONCLUSIONES

4-CONCLUSIONS

L'ús del turisme com a instrument de cooperació per al desenvolupament és relativament recent, un camp pràcticament verge que presenta nombroses oportunitats però que ha de tenir en compte les seves limitacions. A priori, no tots els indrets són aptes per al desenvolupament turístic de manera que el que avui no és possible pot ser-ho en un futur o no ser-ho mai. Per això és necessari prioritzar uns per damunt d'altres tractant sempre d'aconseguir una visió global que permeti el desenvolupament integral i a llarg termini.

A hores d'ara existeix una demanda altíssima de finançament de projectes per part del Sud que no s'adiu ni de bon tros amb l'oferta de recursos existent. L'elecció, per tant, no ha de venir només determinada pel grau de pobresa i/o necessitat, sinó per la capacitat i possibilitats de dur-se a terme. De no fer-se així es pot córrer el risc de generar una dependència del finançament que, no ho oblidem, anirà en detriment d'altres projectes en ser els recursos destinats a cooperació molt limitats.

En cooperació al desenvolupament, és imprescindible plantejar el turisme com un recolzament a d'altres activitats productives fruit de la lliure elecció de la comunitat on es desenvolupi. L'elecció ha d'anar però acompanyada d'un coneixement de causa en que es coneguin quin seran els efectes d'un o altre desenvolupament. D'altra banda, seria ingenu creure que les administracions i les mateixes ONGD no influeixen l'elecció d'un o altre model de

4-CONCLUSIONES

El uso del turismo como instrumento de cooperación para el desarrollo es relativamente reciente, un campo prácticamente virgen que presenta numerosas oportunidades pero que debe tener en cuenta sus limitaciones. A priori, no todos los sitios son aptos para el desarrollo turístico de manera que lo que hoy no es posible puede serlo en un futuro o no serlo nunca. Por eso es necesario priorizar a unos por encima de otros tratando siempre de lograr una visión global que permita el desarrollo integral y a largo plazo.

En estos momentos existe una demanda altísima de financiación de proyectos por parte del Sur que no se adhiere ni mucho menos con la oferta de recursos existente. La elección, por lo tanto, no debe ser determinada por el grado de pobreza y/o necesidad, sino por la capacidad y las posibilidades de llevarse a cabo. De no hacerse así se puede correr el riesgo de generar una dependencia de la financiación que, no lo olvidemos, irá en detrimento de otros proyectos al ser los recursos destinados a la cooperación muy limitados.

En cooperación al desarrollo, es imprescindible plantear el turismo como un apoyo a otras actividades productivas fruto de la libre elección de la comunidad donde se desarrollen. La elección debe ir pero acompañada de un conocimiento de causa en que se conozcan cuáles serán los efectos de uno y otro desarrollo. Por otro lado, sería ingenuo creer que las admi-

desenvolupament car l'establiment d'uns criteris per al finançament de projectes.

Les administracions del Nord i les ONGDs, juguen i jugaran, un rol importantíssim a l'hora de promoure el desenvolupament d'un o d'altre model turístic. Es per això que el turisme responsable, entès com aquell que satisfà a turista i resident, afavoreix una relació simbiòtica. D'una banda, la comunitat tractarà de satisfer les demandes del turista. D'altra banda, la demanda del turista d'una preservació de l'entorn, els costums a partir d'uns criteris de justícia social repercutirà igualment en benefici de la comunitat.

És cert, no obstant, que el turisme comunitari és molt minoritari en comparació al turisme de masses convencional, si bé, a l'àrea d'Amèrica Central hi té una presència significativa. Per tant, a l'hora d'analitzar i promoure el turisme com a instrument de cooperació, ens trobam que intervien altres actors com són els diferents agents governamentals o la indústria turística tradicional que condicionen i determinen en gran mesura el seu desenvolupament. Cal tenir en compte aquests agents, així com els canals de comercialització, ja que en definitiva uns influeixen sobre l'activitat de l'altre.

El diàleg i l'enfortiment municipalista poden ser claus a l'hora de consensuar estratègies que satisfassin les distintes necessitats essent sempre els ciutadans els qui tinguin l'última paraula. Al llarg del treball hem vist com els impactes del turisme varien en gran mesura per la tipologia i cosmovisió

nistraciones y las mismas ONGD no influyen en la elección de uno u otro modelo de desarrollo caro el establecimiento de unos criterios para la financiación de proyectos.

Las administraciones del Norte y las ONGDs, juegan y jugarán, un rol importantísimo a la hora de promover el desarrollo de uno o de otro modelo turístico. Es por esto que el turismo responsable, entendido como aquel que satisface a turista y residente, favorece una relación simbiótica. Por una parte, la comunidad tratará de satisfacer las demandas del turista. Por otro lado, la demanda del turista de una preservación del entorno, las costumbres a partir de unos criterios de justicia social repercutirá igualmente en beneficio de la comunidad.

Es cierto, no obstante, que el turismo comunitario es muy minoritario en comparación al turismo de masas convencional, si bien, en el área de América Central tiene una presencia significativa. Por lo tanto, a la hora de analizar y promover el turismo como instrumento de cooperación, nos encontramos que intervien otros actores como son los diferentes agentes gubernamentales o la industria turística tradicional que condicionan y determinan en gran medida su desarrollo. Hay que tener en cuenta estos agentes, así como los canales de comercialización, ya que en definitiva unos influyen sobre la actividad de los otros.

El diálogo y el fortalecimiento municipalista pueden ser claves a la hora de consensuar estrategias que puedan satisfacer las distintas necesidades

Foto Carmen Ortega/Costa Rica

dels actors implicats en el mateix. Si tenim en compte que el desenvolupament turístic sostenible i el turisme responsable venen determinats tant per l'oferta com per la demanda, la promoció del turisme com a eina de desenvolupament dels països del Sud s'ha de concebre com una tasca a desenvolupar per tots els actors implicats en el fet turístic.

Cada àrea o destinació presentarà així unes característiques i necessitats específiques essent necessari adaptar els projectes i les intervencions a l'espai i el temps en que s'executi. L'existència o no d'infraestructures que permetin l'arribada de turistes, el grau de formació i capacitat o l'atractiu de l'indret faran prioritzar un o altre tipus de projecte essent per tant indispensa-

siendo siempre los ciudadanos los que tengan la última palabra. A lo largo del trabajo hemos visto como los impactos del turismo varían en gran medida por la tipología y cosmovisión de los actores implicados en el mismo. Si tenemos en cuenta que el desarrollo turístico sostenible y el turismo responsable vienen determinados tanto por la oferta como por la demanda, la promoción del turismo como herramienta de desarrollo de los países del Sur se debe concebir como una tarea a desarrollar por todos los actores implicados en el hecho turístico.

Cada área o destinación presentará así unas características y necesidades específicas siendo necesario adaptar los proyectos y las intervenciones en el espacio y el tiempo en que se ejecute.

ble que sigui la comunitat qui estableixi quin ha de ser el seu futur a tots els nivells, econòmic, ambiental i socioculturalment parlant.

Les limitacions del desenvolupament del turisme com a instrument de cooperació venen donades en gran part per les reticències que es té des del món de la cooperació vers el turisme. El reconeixement del turisme responsable com una eina de desenvolupament sostenible pot ajudar a canviar

aquesta percepció essent necessària la sensibilització i el coneixement per part de les ONGDs d'aquesta nova eina que pot ajudar precisament a preservar l'entorn dotant a la comunitat de recursos amb els que impulsar altres activitats de caràcter tradicional.

Serà necessari sensibilitzar als propis membres d'ONGD i gent pròxima, per a que defugui dels prejudicis que fins ara han caracteritzat els seus viatges. En aquest sentit, l'ús del turisme solidari pot servir per a canalitzar la demanda de viatges de caràcter alternatiu i estades de cooperació que actualment, realitzats de manera incontrolada, aporten poc o res a les comunitats, generant no obstant, uns impactes negatius. Aquesta pot ser, al mateix temps una via que permeti el finançament i creixement de les ONGDs del Nord permetent-los incidir

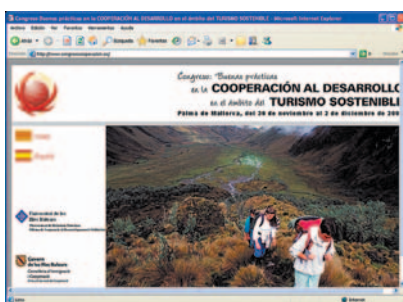
La existencia o no de infraestructuras que permitan la llegada de turistas, el grado de formación y capacitación o el atractivo del sitio harán priorizar uno u otro tipo de proyecto siendo por lo tanto indispensable que sea la comunidad quien establezca cuál debe ser su futuro a todos los niveles, económico, ambiental y socioculturalmente hablando.

Las limitaciones del desarrollo del turismo como instrumento de cooperación

vienen dadas en gran parte por las reticencias que se tiene desde el mundo de la cooperación en relación al turismo. El reconocimiento del turismo responsable como una herramienta de desarrollo sostenible

puede ayudar a cambiar esta percepción siendo necesaria la sensibilización y el conocimiento por parte de las ONGDs de esta nueva herramienta que puede ayudar precisamente a preservar el entorno dotando a la comunidad de recursos con los que impulsar otras actividades de carácter tradicional.

Será necesario sensibilizar a los propios miembros de ONGD y gente próxima, para que huya de los prejuicios que hasta ahora han caracterizado sus viajes. En este sentido, el uso del turismo solidario puede servir para canalizar la demanda de viajes de carácter alternativo y estancias de

Congreso buenas prácticas

amb més profunditat en la sensibilització que, a mitjà-llarg plaç, repercutirà favorablement als països del Sud.

Altrament, des de les administracions públiques i entitats que financien els projectes de cooperació no s'ha fomentat suficientment aquesta via de cooperació, essent nessesari un aprofundiment en el coneixement mitjançant seminaris, conferències i similars que comportin una interacció dels diferents implicats i un afavoriment i promoció d'espais de trobada a hores d'ara gairebé inexistents. No oblidem que la indefinició respecte termes com solidaritat o sostenibilitat, entre d'altres, pot limitar el creixement d'aquestes modalitats actualment amb menys oferta que demanda però amb uns canals de comercialització encara ara molt deficients.

D'altra banda, en un món globalitzat i per tant interdependent, és important que els consumidors actuïn amb responsabilitat. Les empreses cada vegada són més sensibles a les exigències. Per això, la demanda de modalitats turístiques que minoritzin els impactes a tots els nivells, en definitiva turisme responsable, és en part un deure ètic que tothom ha de tenir. Exigir que les empreses del Nord actuïn correctament als països del Sud és una altra manera de cooperar.

És molt important el rol a desenvolupar des de l'empresariat. La Responsabilitat Social Corporativa pot ser una eina paral·lela a la cooperació al desenvolupament arribant allà on no hi arriben ni les ONGDs ni les administracions públiques. Aquesta ha

cooperación que actualmente, realizados de manera incontrolada, aportan poco o nada a las comunidades, generando no obstante, unos impactos negativos. Esta puede ser, al mismo tiempo una vía que permita la financiación y crecimiento de las ONGDs del Norte permitiéndoles incidir con más profundidad en la sensibilización que, a medio-largo plazo, repercutirá favorablemente a los países del Sur.

Por otra parte, desde las administraciones públicas y entidades que financian los proyectos de cooperación no se ha fomentado suficientemente esta vía de cooperación, siendo necesario un ahondamiento en el conocimiento mediante seminarios, conferencias y similares que comporten una interacción de los distintos implicados y un favorecimiento y promoción de espacios de encuentro en estos momentos casi inexistente. No olvidemos que la indefinición respecto términos como solidaridad o sostenibilidad, entre otros, puede limitar el crecimiento de estas modalidades actualmente con menos oferta que demanda pero con unos canales de comercialización aún ahora muy deficientes.

Por otro lado, en un mundo globalizado y por lo tanto interdependiente, es importante que los consumidores actúen con responsabilidad. Las empresas cada vez son más sensibles a las exigencias. Por ello, la demanda de modalidades turísticas que minoricen los impactos a todos los niveles, en definitiva turismo responsable, es en parte un deber ético que todos debemos tener. Exigir que las empre-

d'anar més enllà de la capacitació i assessorament en matèria de turisme. Les empreses són, a hores d'ara, indispensables per a la promoció del turisme als països del Sud, així com a l'hora de promoure futurs enclaus turístics. La seva responsabilitat però ha de ser a més interna atorgant condicions de treballs dignes als seus treballadors i ajudant al desenvolupament de l'àrea on s'assenti l'establiment turístic.

Las del Norte actúen correctamente en los países del Sur es otra manera de cooperar.

Es muy importante el rol a desarrollar desde el empresariado. La Responsabilidad Social Cooperativa puede ser una herramienta paralela a la cooperación al desarrollo llegando allí donde no llegan ni las ONGDs ni las administraciones públicas. Esta debe ir más allá de la capacitación y asesoramiento en materia de turismo. Las empresas son, en estos momentos, indispensables para la promoción del turismo en los países del Sur, así como a la hora de promover futuros enclaves turísticos. Su responsabilidad pero debe ser además interna otorgando condiciones de trabajos dignos a sus trabajadores y ayudando al desarrollo del área donde se asintió el establecimiento turístico.

Foto Carmen Ortega/Costa Rica

- AGULLÓ, E.; BONNÍN, V. B.; GARCÍA, M. A.; ROSELLÓ, J. (2004). Las actitudes de los residentes en Baleares frente al turismo. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears.
- BERMEJO, R. (1996), Libre comercio y equilibrio ecológico, Bakeaz, Bilbao.
- BERMEJO, R. (2000), Acerca de las dos visiones antagónicas de la sostenibilidad. En BÁRCENA i., P. IBARRA i M. ZUBIAGA (eds.), Desarrollo sostenible : un concepto polémico, Universidad del País Vasco, Bilbao, pp. 67-103.
- BLÁZQUEZ SALOM, M. Els efectes ambientals del turisme. En "El mirall núm. 30 pàg 30". 1989
- "El tercer boom. Indicadors de sostenibilitat del turisme a les Illes Balears. M. Blázquez, Ivan Murray i Joana Maria Grau. CittiB. Palma de Mallorca 2002.
- CRANDALL, L. (1987) The Social Impact of Tourism on Developing Regions and Its Measurement. En: B.J.R. Ritchie - C.R. Goeldner eds.: Travel, Tourism and Hospitality Research; John Wiley & Sons, New York, pp. 413-423.
- DE KADT, E. (1991). Turismo: ¿Pasaporte al desarrollo? Madrid: Endymion.
- GASCON J. CAÑADA E. Viajar a todo tren. Icaria. Mas Madera 2005. Barcelona.
- LANQUAR, R. (1991). La economía del turismo. Barcelona: Oikos Tau.
- MAZÓN, T. (2001a). Sociología del turismo. Madrid: Centro de estudios Ramón Areces.
- MEADOWNS, D.H., D.L. MEADOWNS i J. Randers (1972) Los límites del crecimiento, Fondo de Cultura Económica, México D.F.
- (1993), Más allá de los límites del crecimiento, Aguilar, (Madrid)
- MESPLIER, A.; BLOC DURAFOR, P. (2000). Geografía del turismo en el mundo. Madrid: Síntesis.
- OMT Barómetro Gener de 2006.
- Baròmetre octubre de 2004
- O'REILLY A M. Tourism carrying capacity: concept and issues. (1986) En Tourism management núm 7 pp. 254-258. 1
- PALOMO S. (1998). La aportación del turismo al desarrollo económico de los países en vías de desarrollo (PVD). El caso del mercado receptor de Bolivia. En Revista de estudios turísticos Núm 136. Madrid.

- El Turismo y la cooperación al desarrollo. Ponencia de Jornadas de turismo y cooperación al desarrollo, 22 i 23 de Maig de 2003. Barcelona

- PÉREZ DE ARMIÑO, K. (dir.) (2002) Diccionario de Acción Humanitaria y Cooperación al Desarrollo. Ed. Icaria, Barcelona
- PICORNELL, C (1995). Els impactes del turisme. Turisme, societat, economia a les Illes Balears. Palma de Mallorca: F. E. Darner.
- PIZAM AND MILMAN (1988). Social impacts of tourism on central Florida. Annal of tourism research 15 Pag 191-204.
- PNUD (2005), Informe sobre el Desenvolupament Humà 2005
- SANCHO A. Turismo y desarrollo. Universitat de València. PDF Internet
- SANTANA, A. (1997). Antropología y turismo. Barcelona: Ariel.
- SMITH, V. L. (1978). Hosts and Guests. The antropology of tourism. Oxford: Basil Blackwell.
- SUTCLIFFE, B. (1995) "Desarrollo frente a ecología", en Ecología Política, nº9, pp.27-49.
- TURNER, L.; ASH, J. (1991). La horda dorada. El turismo internacional y la periferia del placer. Endymion.(Madrid)

El present treball ha estat realitzat gràcies al premi de recerca sobre cooperació al desenvolupament que anualment concedeix la Universitat de les Illes Balears i la Direcció General de Cooperació. Els autors volen agrair l'atorgament del premi així com, molt especialment la col·laboració de Carmen Ortega i Neus Cabot, tècniques de la Direcció General de Cooperació.

El presente trabajo ha sido realizado gracias al premio de búsqueda sobre cooperación al desarrollo que anualmente concede la Universidad de las Islas Baleares y la Dirección General de Cooperación. Los autores quieren agradecer el otorgamiento del premio así como, muy especialmente la colaboración de Carmen Ortega y Neus Cabot, técnicas de la Dirección General de Cooperación.

10. QUADERNS PUBLICATS

10. CUADERNOS PUBLICADOS

1. Timor: genocidi i esperança. (F. S'Oliver d'Estellenc)
2. Deute extern: la pobresa que ens enriqueix. (Paz con dignidad)
3. El món maputxe. (Carolina Manque)
4. 2000, Any de la Cultura de Pau i No-violència. (Arcadi Oliveres)
5. Anar de compres i canviar el món: comerç just, consum responsable. (S'Altra Senalla).
6. Experiències de cooperació. (Nou Sud, Veïns, STEI)
7. L'antiracisme en l'àmbit internacional: propòsits i realitats. (Joan Comas)
8. Burundi: mirant amb esperança el futur. (Veïns)
9. Fòrum Social Mundial: un altre món és possible. (Francisco Vera)
10. Balcans, l'oblit còmplice. (Bòsnia Viva)
11. Situació a Colòmbia: una altra realitat. (CEPAC)
12. Veneçuela: de la tragèdia de Vargas a la inclusió social. Una experiència veneçolana de gestió associativa. (EFIP)
13. Contra la pena de mort. (Amnistia Internacional)
14. Salut reproductiva i cooperació per al desenvolupament. (Mallorca Solidària)
15. La lluita contra la sida a Àfrica. (Metges del Món)
16. El microcrèdit: a quines necessitats respon?. (F. Vicenç Ferrer)
17. La perspectiva de gènere a Àfrica. (Centre africà per les dones)
18. El conflicte del Sàhara Occidental. (Associació Poble Saharai)
19. Construir la pau: els conflictes oblidats i el nou conflicte global. (OIKOS)
20. Els camps de l'oblit. (Associació Catalana per la pau)
21. La mutilació genital femenina. (Direcció General de l'Oficina de Defensa dels Drets del Menor)

22. Accés a medicaments essencials: un dret per a totes les poblacions del món (Metges sense Fronteres)
23. Aproximació a la problemàtica dels infants, dels joves i de les “maras” en situació de risc a Nicaragua i al Salvador (Fundació Diagrama)
24. Globalització i migració: les dones musulmanes immigrants a Europa (Nadia Nair)
25. La situació de les maquiles a Centreamèrica (Fundació Pau i Solidaritat)
26. Perú: quan l'educació encara és esperança (Ensenyants Solidaris)
27. Indígenes (Survival Internacional)
28. Hondures: de la Serra de Tramuntana a la Serralada del Merendón” (Cruz Roja)
29. Objectius del mil·leni. Balenç 2005 (Coordinadora d'ONGD de les Illes Balears)
30. Educació pel desenvolupament, una estratègia de cooperació imprescindible (Coordinadora de ONGD para el Desarrollo-España)
31. La discapacitat dins el projecte integral de la Fundación Vicente Ferrer (Anatapur)